

Lamed

List za radoznale
Izabrao i priredio Ivan L Ninić

Godina 8

Broj 11

Novembar 2015

Hans Magnus Enzensberger

U Jerusalimu

Posred puta
kamen, običan da običniji
ne može biti,
a svako bi ga hteo,
bog zna zašto.

Izgleda prastar.
I kako koji hodočasnik
na njega stane,
opipa ga, poljubi,
raskrvavi na njemu glavu,
sve je masniji.

Koči saobraćaj,
karuce, kofere i policajce,
ali ukloniti ga s puta
ne može niko.
Predugo je već tu,
oduvek.

Svêt je. Od kakve je koristi,
to niko ne zna. Da je lep,
ne bi se moglo reći.
Čak se i neko kao ja,
kome uopšte nije potreban,
o njega spotakao.

Prevela Drinka Gojković
iz zbirke *Leichter als Luft*

Sukot 2015: Krvavi Mesec nad Jerusalimom

B.S. Jakobson

Priča o izgradnji Kule

*Poreklo zla u religioznom smislu
Greh graditelja Kule*

Odeljak o Noju daje dva opisa grehova koje su počinile prve generacije, - generacija Potopa i generacija Vavilonske kule, - a zatim kazna koju im je Bog poslao. *Midraš Berešit Raba* pravi razliku između delovanja dveju generacija, po rečima Rabi Elazara: „Delovanje generacije Potopa je ispričano eksplicitno, delovanje graditelja Kule nije ispričano eksplicitno.“ Drugim rečima, dok nam *Tora* daje detaljan opis grehova koji su obeležili generaciju Potopa, ona ne opisuje grehove za koje su bili krivi graditelji Kule.

Da bismo razumeli razlog ozbiljne kazne, potrebno je proučiti kratak opis građenja Kule (11.1-9). Različiti pristupi tumačenja će pomoći da se raščisti ova nejasnoća.

Pogledajmo najpre procenu delovanja ovih generacija u pogledu samerljivosti sa kaznom. U Rašijevom komentaru na 11.9 nalazimo diskusiju koja odmerava ozbiljnost njihovih grehova u odnosu na ozbiljnost odmerene kazne. „Čiji je greh teži, onaj generacije Potopa ili graditelja Kule? Oni prvi nisu podigli ruku protiv Boga, dok su ovi drugi podigli ruku protiv Njega u otvorenoj pobuni; oni prvi su podavljani, dok ovi drugi nisu uništeni.“ Pošto je Raši razjasnio da je veći greh bio onaj koji su počinili graditelji Kule, postavlja se pitanje: zbog čega je njihova kazna bila lakša od kazne koju je pretrpela ranija generacija? Stoga Raši nastavlja i objašnjava: „Dok se generacija Potopa međusobno pljačkala i borila, i zbog toga bila uništena, graditelji Kule su živeli u skladu i bratstvu jedni s drugima, kao što je rečeno: *ovi su svi jedan narod i svi istim jezikom govore*. Zbog toga je njihova kazna bila blaža.“

Da bismo potpuno razumeli greh koji je obeležio graditelje Kule, posebnu pažnju ćemo obratiti na

sledeće reči *Tore*: (11.4) *Posle rekoše: hajde da sazidamo grad i kulu, čiji će vrh do neba stići, da stečemo sebi ime i da se ne bismo rasejali po zemlji.* Očigledno je da im je bilo veoma stalo da se zaštite od rasejanja. Ta ih je zabrinutost vezala i konsolidovala jedne s drugima. Kako bi onda takva koncentracija mogla da bude nepoželjna i da izazove Božanski gnev? Međutim, njihova se motivacija ocenjuje u sledećem stihu (11.6), po rečima Božanskog suda koji otkriva njihovu krajnju nameru: *Gle ovi su svi jedan narod i svi istim jezikom govore, i to oni počеше raditi! Sad im neće ništa smetati da učine sve što god naume.*

Pregledom komentara na ovu temu, nailazimo na dva osnovna pristupa: jedan uspostavlja moralnu osnovu za kaznu, dok drugi pokazuje kako pobuna protiv Boga otkriva religiozni prekršaj graditelja Kule.

U *Midrašu* nalazimo opis monumentalne kule koju su podigli, i efikasne organizacije po kojoj su delovali. Zaključno opažanje ovog izveštaja karakteriše kratak opis cele generacije: Niko ne bi obratio pažnju ako bi jedan čovek pao mrtav; ali ako bi, nekim slučajem, neka cigla pukla, svi bi posedali i žalili: *Jao nama, kako uopšte možemo da nadoknadimo ovaj gubitak?* Ova napomena u *Midrašu* ukazuje na opšti fenomen u toku tehnološkog procesa – potcenjivanje ljudskih vrednosti u odnosu na precenjenost materijalnih dostignuća. Mada sam stih ne odslikava ovaj stav, on se može sasvim primeniti na celokupnu situaciju kao otvoreno i oštromno opažanje.

Ibn Ezra označava ponašanje graditelja Kule kao bučno i arogantno. Međutim, on odbacuje svaki pokušaj da ih se optuži za ne-pobožnost u religijskom smislu. Tako on objašnjava da *Sveto pismo* ovde otkriva njihov konačni motiv i nameru: da izgrade veliki grad kao svoju naseobinu; i da izgrade visoku kulu koja će im služiti kao spomenik njihovim dostignućima i samo-slavljenju sve dok kula bude stajala – kao što se u *Svetom pismu* kaže: ... *da stečemo sebi ime.* (11.4).

Među savremenim tumačima, Kasuto (Cassuto) smatra da su graditelji Kule počinili ne samo religiozni greh, već su bili demoralisani u opštem smislu. Uključujući epizodu o graditeljima Kule u svoju priču, *Tora* želi da ponudi i moralnu i religioznu lekciju: 1) da se nastojanje arogantnih i bučnih ka sticanju materijalnih dostignuća smatra izopačenim pred Bogom; 2) da će Božanski plan uvek prevladati i da će uvek biti sproveden, uprkos svim ljudskim naporima i manevrima da se njegova realizacija spreči. (U. Cassuto: *Od Noja do Abrahama*, str. 127).

Seforno je ponudio duboko razumevanje ovog događaja i muka koje su mu sledile. Verbalnim analogijama sa incidentima u kojima je korišćena

slična terminologija, on dolazi do zaključka da je kazna bila upotrebljena kao preventivna mera da spreči graditelje Kule u ranoj fazi njihovog zlog nauma, da bi se anticipirao kasniji još gori razvoj događaja. Oni su bili namerili da celoj generaciji poture i nametnu upravo onu idolatriju koja se manifestovala kroz Grad i Kulu. Komentarišući stih (11.5): *Gospod sidje da vidi grad i kulu*, on piše: „Termin Božanskog silaska u ovom se kontekstu generalno koristi kada događaji koji su se dogodili ne zahtevaju bilo kakvu kaznu, ali njihova inherentna priroda ukazuje na krajnju demoralizaciju. Tako da smo svedoci preventivne pravde koja je primenjena na tvrdoglavom i pobunjenom sinu (De 21.18-21). *Talmud* oštrinu kazne objašnjava kao posledicu Božanskog sveznanja, koje takav tretman zahteva na bazi simptomatičnog sadašnjeg ponašanja, kako bi se sprečili ozbiljniji zločini u budućnosti. Tako se „*Tora* spušta na aktere u budućnosti“ na osnovu njihovog sadašnjeg tvrdoglavog i pobunjeničkog ponašanja. Slično tome nailazimo na ovaj termin primenjen u *Tori* u epizodi sa Sodomom, gde je napisano (18.21) da je Bog takođe rekao: *Zato ću da siđem, da vidim.* Posle toga je Sodom bio uništen, mada njegovi stanovnici tog vremena nisu bili ništa nevaljaliji od drugih naroda.

Kakav bi tek bio zločin – ne možemo a da se ne upitamo – koji je mogao da bude posledica potpunog ostvarenja plana graditelja Kule? Kao odgovor na ovo pitanje Seforno nudi duboku misao. Ukratko, on nam govori da, ukoliko vidimo da vladari pokušavaju da silom i autoritarnim merama nametnu ideju koja se zasniva na prevari i namernom iskrivljavanju stvarnosti, da nameću totalitarnu uniformnost svega, pa i mišljenja, onda teško da možemo da se nadamo da to iskrivljavanje može da bude uočeno kroz korektivni proces iznutra.. Međutim, ako postoji raznolikost, mogućnost kontroverzi i diskusije, ako postoje različiti jezici i gledišta, možemo biti sigurni da će istina na kraju isplivati na površinu. Seforno piše:

„Da su uspeli u svom naumu, da je kult idolatrije za koji su se bili odlučili postao obaveznim za celu ljudsku rasu, onda niko i nikad ne bi došao u priliku da otkrije i spozna svog pravog Stvoritelja. Međutim, kada bi postojalo neslaganje među narodima u pogledu obožavanja idola, oni bi mogli na kraju ipak da dođu do spoznaje da mora da postoji Vrhunski Bog, a tim bi se priznanjem red i harmonija vratili na ovaj svet.“ Drugim rečima: samo je slobodom mišljenja moguće doći do mesijanskog doba, kada će svi ljudi prepoznati Gospodara Sveta.

Među savremenim misliocima, E. Kaufman se odlučio za religioznu interpretaciju greha koji su počinili graditelji Kule. Kao što smo u prethodnom poglavlju, *Berešit*, pokušali da razjasnimo, **fizičko** i

moralno zlo su predstavljeni respektivnim grehovima Adama i Kaina. Kaufman u epizodi sa graditeljima Kule vidi uvođenje zla u **religioznom** smislu. Stoga on piše: „U skladu s tim priča o graditeljima Kule zaokružuje demonstraciju zla koje potiče od greha; ona objašnjava postojanje religioznog zla na svetu – dominaciju božanstava.“ To znači da ova epizoda treba da nas pouči kako je čovek počeo da prkosi Bogu i kako je počeo da traži zamene za Njega, što je, kroz primer, prikazano građenjem Kule.

Već smo primetili da ni zločin ni kazna nisu eksplicitno navedeni u ovoj epizodi. Na ovo opažanje Ibn-Ezra aludira na svoj tipičan, jezgrovit način: „*I odande ih rasu Gospod* - što je bilo njima na korist, kao što je ranije rečeno: (1.28) *i napunite zemlju*.“ Po Ibn-Ezri je disperzija ljudske rase od samog početka bila deo Božijeg plana.

Priča o izgradnji Kule pokazuje uzaludnost ljudske volje.

Odlomak iz knjige B.S. Jakobsona
RAZMIŠLJANJA O TORI

Preveo Brane Popović

Kula i Potop

Bela Hamvaš

Ništaavnost našeg života

Pobediću i opljačkati svakoga ko je slabiji od mene i sakriću se ispred onih koji su od mene jači

Protektorat

Janaka je, kao što piše u *Upanišadama*, gradio kuće pored puteva i uživao ako bi putnici kod njega konačili i jeli njegovu hranu. Sličnu belešku iz srednjeg veka u Evropi našao sam samo jednu i to o nekome koji je imao isto ovakvo častoljublje. Međutim, slučaj se, ovaj poslednji, pominje samo uzgred, kao neobična ludost, jer u to vreme to već nije bilo normalno, niti za ugled. U svakom slučaju za savremenike se već moraju dodati dve opaske. Prva je da kuće izgrađene pored puta nisu bile hoteli ili restorani, i kralj Janaka konačište i hranu nije davao za novac, i pored toga nije bio lud. To govori o sasvim drugom shvatanju svojine. Druga je da to nije pobožna izmišljotina. Ove dve opaske su, u svakom slučaju, dovoljna bruka za modernog čoveka, ali se mora dodati da u svetu gde nešto, ako nije brutalni šičar, smesta zvuči kao sladunjavo priča s naravoučenijem. A bruka nije u tome što je u nama izumrlo osećanje Janake, nego što nismo skloni ni da poverujemo u ono što je on radio.

Opaska je zato važna, jer iako je oskudna, ipak pruža uvid u život koji se naziva zlatno doba.

Naravno, *Upanišade* su pisane već u doba kada shvatanje svojine Janake, koje proizilazi iz njegovog

ponašanja, nije bilo opšte, već samo individualna vrлина, a opet bilo je sasvim razumljivo. Moglo je biti usamljeni slučaj, ali je pisca podsećalo na prastaro doba. Onda je sećanje na zlatno doba bilo životnije, ne kao danas kada naše pojmove gotovo potpuno inspirišu slike želja. Zlatno doba nije bilo takozvana kultura. Kultura – reč je napola obmana, napola scijentifikovana fiks-ideja. U doba *Upanišada* još se znalo da je zlatno doba bilo stanje sakralne anarhije, gde postojanje ne reguliše zakon i institucija, nego sreća u savršenstvu.

Kralj Janaka je gradio kuće pored puta da bi namernici kod njega konačili i od njegove hrane jeli. Iz ovakvog shvatanja vlasništva čudesno nedostaje misao o borbi za opstanak. Navikli smo da se vlasništvom obezbeđujemo. Ima onih koji vele da celokupno naše moderno bivstvo počiva na ovoj vladajućoj samoobezbeđenosti. U toj samoobezbeđenosti najdelotvornije oružje je vlasništvo. Moj novac je moja tvrđava. Ono što je u ponašanju Janake za nas tako neverovatno jeste da ne samo što daje, nego s lakoćom daje svoje kuće svima koji banu, i gord je što kod njega konače i jedu od njegovog jela. Vlasništvo je njegovo vlasništvo, ali je u svemu tome najbitinija crta da ga on daje, i tome se raduje. Ni traga samoobezbeđenosti. Janaka ne živi u borbi za opstanak, nego sasvim drugde.

Bertrand Rasel odbacuje misao o borbi za opstanak kao društvenu i istorijsku pokretačku silu, čak i kao biološki prirodni zakon i tvrdi da je Darwin ovu misao preuzeo iz engleske utilitarne ekonomije osamnaestog veka. Darwinizam nije ništa drugo do na biologiju (ili, ako vam se više dopada, na filozofiju prirode) primenjena takva ekonomska teorija, čija je osnovna misao korisnost. Činjenica je da ima i onih, kao Bataj, koji propovedaju suprotno gledište. Ono što karakteriše ekonomiju prirode nije gledište korisnosti, i nije za najmanje najviše. Sve u svemu, to je kasno građanstvo. Priroda nije štedljiva, nego upravo obrnuto, bezumni je rasipnik. Najveći nitkov u društvu villain – nije razbojnik i nije ubica, kaže Rasel, nego onaj koji slaže paru na paru. Za prirodu nije karakteristično sitničavo razmišljanje građanske štedljivosti, nego nezamisliva darežljiva i velikodušna rasipnička raskoš. Na ovaj način Janaka se približe može razumeti. Ono što ima on ne čuva, i ne obezbeđuje za sebe i ne skriva pred drugima da bi sam požderao. U najvećem broju slučajeva nemaština nije prirodna. Verovatno i nije rezultat lošeg gazdovanja, nego pretežno rezultat gramzivosti. Skrivanje dobara koje priroda pruža. Gramzivost ne postoji zato da bi se čovek najeo, nego zbog straha od smrti od gladi.

Ekonomija je ono područje na kojem je snaga duha neminovno najmanja, a snaga stvari najveća. Ekonomija se definiše i na taj način da je ona karakteristično mesto gde se sam duh predaje.

Nesumnjivo je jedno od najvećih duhovnih ostvarenja ako neko spiritualizuje ekonomiju. Moć stvari je velika i, sem nekoliko svetaca, nije bilo nikog živog koji bi se mogao suprotstaviti ovim moćima. A ništa nije fatalnije nego podleći stvarima. Od toga je fatalnije samo jedno: od podleganja stvarima načiniti religiju (pogled na svet).

Zajedno sa čovekovim bivstvom je data činjenica da je objekt uvek pod znakom pitanja. Objašnjenje: ono što postoji uvek je nepouzđano, jedino je pouzđano da jesam. Stvari su sakralne, sacer je pak ambivalentna misao, znači i da je sveta i dobra. Znači pomoć. Genon veli, intervencija.

Ali stvar je strahovito pod znakom pitanja i ako nije uzvišena, onda je ništavna, ako nije sveta, onda je demonska, ako nije intervencija, onda uništava i ako nije pomoć, onda je opasnost. Ako je čovekov odnos s objektom ispravan, onda je dobar i znači pomoć, ako je neispravan, onda je demonski.

Vlasništvo je odnos prema objektu. Vlasništvo je dobar odnos prema stvarima i ako je to tako, onda one znače pomoć, ako je vlasništvo loš odnos, onda su one demonske. Ako stvar lično pripada nekome koji je odgovoran za nju i koji je drži u vlasti time što je vezuje za sebe, odnosno slobodno se i s radošću odriče od nje i prepušta je drugima, onda stvar služi i dobra je i uzvišena i pomoć je i radost.

Ako je stvar postala nezavisna od čoveka, ako za nju niko nije odgovoran, niko ne vlada njome, ali je ljubomoran i čuva je i skriva i zadržava za sebe, time daje stvari nedopuštenu moć nad sobom i onda stvar demonski vlada čovekom.

Govoriti o zajedničkom vlasništvu je glupost. Ono što nije lično vlasništvo, bez gospodara je, a demonska je stvar bez gospodara, nevezana posredstvom ljudske ličnosti. Stvar mora biti nešto čime jedan čovek pomaže drugome, kao kralj Janaka, koji je gradio kuće pored puta da bi putnici kod njega konačili i jeli od njegovog jela. Dođite i jedite.

Težina ekonomskog pitanja. Pretežnoj većini ljudi vanredno pada teško da se brine o sebi. Mnogo ih je koji uopšte ne umeju da brinu o sebi. Rad? – nije istina. Čovek voli da se igra, ne da radi.

Ekonomija je nešto sasvim suprotno igri, duhovno veoma skromna delatnost, u uživanju gotovo ništavna. Za nju je potrebna posebna sposobnost, koju je u doba baštine obavljala posebna kasta, vaišija, koja je uživala u ekonomskoj delatnosti i čiji je zadatak bio izdržavanje čovečanstva. Zlatno doba: protektoralna ekonomija. Uzimam u zaštitu svakoga ko je slabiji od mene, i stavljam se pod zaštitu svih koji su snažniji od mene. Misao o borbi za opstanak je nepoznata. Stvar bezuslovno pripada nekome, i to onome koji je daje. To je pojam vlasništva. Ispravna misao o vlasništvu ne počiva na pravednoj podeli, nego na bogatstvu prirode iz čega proizilazi velikodušnost. Čovekovo vladanje stvarima. Osnovno ekonomsko stanje.

Istorija: borba za opstanak. Dmonska priroda stvari. Vlasništvo: lično ili zajedničko vlasništvo: nasilje ili tzv. pravedna podela. Pobeđiću i opljačkati svakoga koji je slabiji od mene, i sakriću se ispred onih koji su od mene jači. Stvari vladaju čovekom. Štednja, gramzivost, strah, osiguravanje, odbrana, isključivanje iz vlasništva, prikupljanje, skrivanje ispred drugih.

Tri stepena vladavine stvari:

- prvi je prosto razbojništvo i otimačina, oboriti, oduzeti;
- drugi, udruživati se i šiteći se međusobno, zadržavajući određen spoljni privid, različitim zahvatima plašiti ljude i doći do šićara;
- treći, organizovano, s državnim aparatom, pod zaštitom zakona, silom vlasti pljačkati.

Prethodni stepen u odnosu na stepen koji sledi nevin je i primitivan i naivan. Cilj odmah pada u oči i zbog toga je necivilizovan. U određenom smislu poštenije je nekoga klepiti i opljačkati nego poslovnim trikovima ga neprekidno cediti, a opet poštenije je držanje fabrikata i akcionarskog društva nasuprot eksploataciji državnog terora. Prethodno je nezgrapnije, ali otvorenije ponašanje, upravo zato što je slabije, izgleda poštenije i u svakom slučaju simpatičnije.

Potonji stepeni pak u odnosu na prethodne promišljeniji su, organizovaniji, finiji. Takav je demokratski kapitalizam u odnosu na drumsko razbojništvo, i čudovišna država u odnosu na demokratsku banku ili na industrijsko preduzeće. Čudovišna država već je i ideološki zaštićena, izgrađena na složenoj pseudologiji, s organizovanom policijom i doušnicima, s prividom parlamentarne zakonitosti, pod zaštitom izglasanih zakona i naredbi. Viši stepen razbojništva u odnosu prema nižem administrativan je i birokratski, teorijski opravdan, čak je i naučno obrazložen.

Moderna ekonomija, od otprilike tri hiljade godina, pod znakom je vladavine stvari. Da bi se demonska karakteristika ekonomije zatamnila i sakrio korumpirani pojam vlasništva, težnja je sledeća: pribavljanje vlasništva na nižem stepenu je pljačka, na srednjem stepenu je poslovni profit, na višem pak zvanična eksploatacija – sve se to želi odvojiti od svoje anarhične suštine i pretvoriti u delatnost zločinačkog udruženja koje je zaštićeno vlašću, čak zakonom.

Pre stotinu godina Kjerkegor je izrazio shvatanje o načinu života gde ljudi svakih pet minuta moraju vaditi novčanike, i bilo gde da čovek uđe, svuda je najvažnije mesto kasa. Postoji samo jedan nečasniji čin života od ovakvog plaćanja, i to onaj koji opravdava ovakvo plaćanje, i opravdanje ne samo što podupire zakonom, nego ga čak pretvara u nauku. Naravno, u Kjerkegorovo doba još je bilo nade da će socijalizam, koji je tada nastajao, stvoriti neki red na području ekonomije. Socijalizam je, međutim,

istorijski produkt i o ekonomskim osnovama nema pojma. Hteo je da postigne tzv. Pravednu podelu dobara, ali nije ni započeo jer je znao samo za pojam korumpiranog vlasništva. Danas, stotinu godina kasnije, znamo da je socijalizam izazvao dosad nepoznatu ekonomsku krizu u životu čovečanstva.

Socijalizam je nastupio sa zahtevom i pretenzijom da će ukinuti izrabljivanje prikriveno u demokratskom kapitalizmu i da će ekonomska pitanja jednom za svagda razrešiti u znaku pravde.

Zbog toga su dobronamerni ljudi sa svih krajeva sveta bili pristalice socijalizma. Došavši na vlast, međutim, u tom trenutku se ispostavilo da je u pravu bio Anatol Frans u *Buntovnim anđelima*. U naše vreme, kada opozicija preuzme vlast, ne zna drugo da čini do isto ono što i oborena vlada, samo još gore. Ako je životni poredak istovetan, promena činilaca unutar njega jedva da znači nešto.

Socijalizam ne samo da nije likvidirao pljačku koja počiva na pojmu korumpiranog vlasništva, nego je uveo u život višu i finiju, organizovaniju i teoretski zasnovaniju administrativnu eksploataciju koja po beščašću čak i ne liči ni na jedan robovski period za koji istorija zna. Zato je centar današnje krize u socijalizmu. Razočaranje u socijalizam u dvadesetom veku bitniji je događaj i od svetskih ratova.

Danas već znamo da otuda ništa neće proizići. Socijalna misao danas je već svetska prevara i čak ideološka zaštita jedne maksimalne eksploatacije, tačno ista onakva kakav je bio klerikalizam u srednjem veku. Samo još teža. Socijalizam je ustao protiv svetske prevare klera i jedini mu je cilj bio likvidacija eksploatacije, koju je učinio bezgraničnom i isključivom.

Državni socijalizam ne napreduje u smeru protektorata, mada su to svi očekivali, i to je bio zahtev čovečanstva za pravdom. U tome ga je sprečio pogrešan i iskvaren pojam vlasništva. Pod izgovorom pravedne raspodele socijalizam je dobra prisvojio i nije rekao dođite i jedite, nego tačno isto ono što i klerikalizam i kapitalizam, išao je na ruku zločinačkog udruživanja. Zašto? Jer je pošao od stvari i situaciju je hteo stvarima da reši. Protektorat je gospodar stvari. Zašto? Jer je za njega znak raspoznavanja vlasništva to što ga se u svakom trenu može odreći i može ga predati. Zato ume da živi sa stvarima. Svet je u svakom, čak i u ovom današnjem opljačkanom stanju dovoljno bogat da bi se protektorat mogao ostvariti u bilo kom trenutku, i za to objektivnih prepreka nema. Gramzivost nikada nije u stanju tako da prikrije svetska dobra pa da od njih ne dospe svakome. Ako čovek može da se oslobodi traume od smrti od gladi (štednja), već je načinio prvi korak na putu ka ukidanju demonske vlasti stvari nad njim samim.

Socijalizam polazi od nepodnošljive misli da dok je jedan čovek sit, ima lepo odelo, stanuje u toploj kući, drugi je gladan i u krpama je i zebe. A otuda je stigao

do zaključka da dobra treba oduzeti od onih koji ih poseduju, i treba ih podeliti. Sve je kulminiralo u siromaštvu i nemaštini zato što su dobra oduzeta od vlasnika. Zbog toga je baza socijalizma imoralna i demonska. Imoralna je jer mu je opruga akcije osveta i zavidljivost, demonska zato jer se još više pojačavala moć stvari nad čovekom.

Jači štiti slabijega. Bogatiji izdržava siromašnijeg. Zato postoji vlasništvo. To je protektorat. Ono što od toga odstupa pravo vodi ka razbojništvu. Uz to se mora izdržati čvrsto kao stena.

Ovo danas, ovako kako jeste, poimanje je vlasništva koje počiva na demonskoj materijalnosti i na eksploataciji koja odatle sledi. Odbrana od razbojnika još ima šansi. Odbrana od klerikalnih i kapitalističkih zločinačkih udruženja već je teža. Nemoguće je braniti se od ideološki izgrađene i državne eksploatacije. Utemeljen na pogledu na svet i na scientizmu, proglašen za razvoj i napredak i zato izgrađen na sistemu laži – sistem eksploatacije danas, u socijalizmu mnogo je nepodnošljiviji nego što je bio pre socijalizma, jer se ispostavilo da je čovek naspram zlotvora koji je došao na vlast potpuno bespomoćan. Ništa nije tužnije od trijumfa u zlu. Danas se već vrlo dobro vide, nasuprot sakralnoj anarhiji zlatnog doba, krupni obrisi demonske anarhije. Za povlašćenike zločinačkih udruženja više nema delikta koji ne bi mogli počinuti. I što je egzistencija korumpiranija tim je neophodnija odlučna laž koja će je u humanom zaštititi. Što je razbojnik više pritegnut, biće sve drskiji. Od nekoga vremena uobičajeni vid moralne zaštite postalo je bezočno hvalisanje bestidnošću.

Jer delikt ne samo što treba počinuti, nego ga treba i opravdati i to opravdati ne samo vlašću, nego ga finim i slatkastim frazama prikazati u nadmoćnosti, čime se nitkovluk pokriva pomoću laži. Takav čovek više nije običan zločinac, kao što kaže Dostojevski, nego poseban tip demonske korupcije; društvo postaje neobičan sklop tamnice, bordela i ludnice, gde se zbog napretka i savremenosti pljuje po svemu, a ponajpre po sebi.

Malro navodi odnekuda, ali ne kaže od kuda: „Najveća zagonetka nije što je čoveka slučajnost bacila negde usred materije i zvezdanog kosmosa; nego što smo mi u tom zarobljeništvu u sebi probudili takve misli koje su dovoljno moćne da posumnjamo u ništavnost našeg života.”

Jovica Aćin

Kafkina pisma

O poslednje dve godine Kafkinog života, kada njegova bolest dostiže bolni vrhunac, mnogo manje se zna nego što je to slučaj s ranijim godinama u njegovom kratkovekom trajanju. U te dve godine dokumenti o njemu, svedočanstva koja neposrednije govore, znatno su proređena. Nema više zapisa u njegovom dnevniku. Kontinuitet u do sada pristupačnoj njegovoj prepisci često se gubi. Nedostaju mnogobrojna pisma za koja se donekle može znati, kao i ona čije se postojanje samo pretpostavlja. Te rupe u pokušajima detaljnijeg rekonstruisanja poslednjih trenutaka u životu jednog izvanrednog, zapravo neuporedivog pisca našeg stoleća vidljive su u mnogim biografijama i monografijama, počev od one klasične i nezaobilazne koju dugujemo piščevom prijatelju Maksu Brodu. Posebno su se te praznine očitovale kada je u pitanju Kafkin odnos s porodicom i s pojedinim članovima njegove porodice, sa roditeljima i sestrama. Srećom, krajem šezdesetih godina prošlog veka, dakle četrdesetak i više godina posle smrti Franca Kafke, potomci porodice predali su javnosti zbirku pisama koje je pisac upućivao svojoj sestri Otli, kao i nekoliko pisama upućenih roditeljima i ostalim dvema sestrama, te Jozefu Davidu, Otlinom mužu. Bilo je to dragoceno otkriće. Ta pisma su, mada iznesena na videlo u Pragu, objavljena u Nemačkoj, 1974, pod naslovom *Pisma Otli i porodici*. No, i taj epistolarni korpus bio je fragmentaran. Moglo se opaziti da nekih pisama nema. A onda, 1986. godine, jednom praškom antikvaru iz Dlačdena ulice predočeno je drugo, novo otkriće. Predloženo mu je da otkupi kolekciju od trideset dva pisma i poštanskih karti, koje je Kafka takođe upućivao najužem krugu svoje porodice. Tačnije, reč je o devet pisama, dvadeset dve dopisnice i jedne razglednice, i cela ta skupina deo je piščeve korespondencije koja datira od 1922. do 1924. godine. Kako se i kada ovaj svitak pisama odvojio iz ionako okrnjene celine korespondencije s porodicom, ostaje zagonetno. Misterija je utoliko veća što je jedno od tih pisama, upravo poslednje, Maks Brod nesumnjivo poznao, čak ga je prepisao i, u izvesnoj meri, u pojednostavljenom obliku publikovao. Pri svem tom, praškom antikvaru je rečenu kolekciju ponudio čovek koji nije bio ni u kakvom srodstvu s Kafkom ili njegovom porodicom, štaviše nije bio nikada ni u kakvoj vezi s njom. Imajući u vidu okolnosti Kafkinog življenja i naročitu sudbinu većine njegovih rukopisa, čak i za njegovog života, kao i posle njegove smrti, ni danas još nije isključena mogućnost da se neki od njegovih spisa iznenada otkrije posle niza decenija od njegovog eventualnog nastanka. U tom pogledu najteže je s

korespondencijom. Ona se večno kompletira, a da se nikada ne iskompletira. Sudbina valjda hoće da je upravo korespondencija u Kafkinom slučaju ta koja ne prestaje da iskrsava. U ovoj knjizi prevedena su pisma koja su se našla na antikvarevom stolu, to najnovije i izuzetno značajno otkriće koje upotpunjava slika onoga što se dešavalo s Kafkom uoči njegove smrti. Najpre je tu pismo iz Plane na Lužnici, gde je Kafka proveo tri meseca, od kraja juna do polovine septembra 1922. godine. Živeo je kod sestre Otle, koja je za sebe i svoju ćerkicu Veru iznajmila stan u kući jednog bračnog para. Ta kuća još postoji, sa obnovljenom fasadom, ali s nepromenjenim rasporedom odaja. U Plani je Kafka je radio na okončanju svog romana *Zamak*, izražavajući zadovoljstvo krajem tog romana, a da bi već tokom avgusta neopozivo odlučio da prekine s radom. I tako *Zamak* nikada nije ni završen. Istovremeno, u Plani je Kafka bio žrtva četiri uzastopne nervne krize, o kojima je on sam govorio kao depresiji. Sledeće godine, posle poznanstva s Dorom Dijamant, na obali Baltika, u Miricu, odlučuje da se iz Praga konačno preseli u Berlin. Bio je to njegov pokušaj da se izvuče iz porodičnog kruga koji ga je gušio, da najposle počne da živi samostalno i vodi zajednički život s Dorom. Krajem te godine će prekinuti i korespondenciju s Milenom Jesenskom. Iz Berlina, zapravo, budući da je bio prisiljen da se seljaka, iz dva berlinska predgrađa, Šteglitz i Celen-dorf, piše roditeljima, nikada ne prihvatajući da mu oni dođu o posetu. To će jedina učiniti sestra Ota. Kafkin boravak u Berlinu bio je neopisivo težak, podjednako zbog sve izrazitijih znakova bolesti i zbog teško podnošljive oskudice. U to doba je u Nemačkoj besnela inflacija. Bez roditeljske pomoći, Kafka ne bi preživio. Tada su nastale i dve nezaboravne priče, *Mala žena* i *Jazbina* (čiji je kraj izgubljen). Prva je bila imaginirana na osnovu piščevog iskustva s jednom od njegovih berlinskih stanodavki. A druga, rekao bih, potiče iz Kafkine želje, rođene usred neprijatnog preseljavanja maltene iz meseca u mesec, da se jednom skrasi u nekom dobrom i sigurnom staništu. Najdramatičnija su njegova javljanja kada se, 1924. godine, konačno, prisiljen, smešta u sanatorijum, u prvi, drugi, treći, na bečku kliniku i tako dalje, kada njegova bolest kulminira. Tuberkuloza je nepovratno zahvatila njegovo grlo, i on ne može da guta, ne može da pije, ne može ni da govori, gotovo ni da šapuće. I to, rekao bih, vidi, pomalo groteskno, kao pištanje i zviždanje, upravo kao što zviždi i pišti pevačica Jozefina iz njegove istoimene priče za koju se računa da je najverovatnije nastala u to vreme, i možda je poslednja koju je napisao. Ta pisma su svojevrsni tragovi progresivnog iščezavanja Kafkinih snaga. Lako je ustanoviti da još nedostaju, pa i iz ovde obelodanjenog svitka, mnoga Kafkina pisma. Kako god bilo, ova pisma ipak, u malome, jednostavno, ali upečatljivo, dočaravaju poslednje Kafkine trenutke.

Njegove jecaje, njegovo mirenje (u neku ruku i sa ocem, u imaginarnom pijenju piva s njim), i u isti mah njegovu nepresušnu nadu, žudnju za životom od kojeg se opraštao. Davno je zabeležio da piše da bi mogao da umre zadovoljan. I da bi bio zadovoljan da umre ako ne bi patio. Tog dana kada je umro, ujutro traži od Roberta Klopštoka, prijatelja koji je bio kraj njega, da mu da morfijum. Njegovi bolovi su bili nepodnošljivi, okrutni. Kaže Klopštoku: „Obećali ste mi to, još pre četiri godine. Mučite me, uvek ste me mučili. Neću više s vama da govorim. Tako ću umreti.“ Kad je primio dve injekcije, posle druge reče: „Rugate mi se. Dajete mi protivotrov. Ubijte me; to je ubistvo ako to ne učinite.“ Kada je dobio morfijum, bio je srećan: „Oh, tako je dobro, ali dajte još, još, još, nema efekta.“ Zaspao je. Probudio se u bunilu. Klopštok mu je držao glavu. Kafka od njega pomisli da je to njegova sestra Eli: „Udalji se, Eli, nemoj tako blizu, ne tako blizu...“ Potom, naglo i neobičajeno naredi medicinskoj sestri da izide. Žestoko istrže sondu i zavitla je nasred sobe: „Dosta s tim mučenjem. Zašto ga nastavljati?“ Kada Klopštok krete od postelje da očisti iglu, Kafka mu se obrati: „Ne odlazite.“ „Ne, ne idem“, odvrati Klopštok. No, dubokim šapatom, Kafka se nadoveza: „Ali, ja idem, ja *odlazim*.“

Poslednja pisma

25

Mili roditelji, juče, pred kraj vremena posete, odjednom Karl prolazi hodnikom. Bilo je to divno iznenađenje. Zatim vaše drago pismo, tako razborito, u kome mi se jedino i samo svakodnevna k... (nije moja greška, nego Dorinog nalivpera) kiša u Veneciji nikako ne dopada. Bilo bi sasvim besmisleno i za mene veoma tužno ako bi se ujak tako neosnovano, prvenstveno po meni necelishodno, uznemirivao tokom svog putovanja. Nadam se, najposle, da vaš telegram neće dospeti do njega, to mi je jedina nada. Ne bi trebalo da budete naročito ljuti na dr V., koji je tek prosek i bio je samo odveć lenj da bi sa sobom poneo snimak grla, a ni žvakaća guma koju je prepisao nije, naravno, bila pravi lek. Juče su mi ubrizgali mentol koji je dobro delovao. Evo Karl se upravo vraća.

Srdačni pozdravi vama i svima
F.

Molim vas, ako je ikako moguće, pošaljite perjani jorgan ili neki prosti jorgan i jedan jastuk. Na klinici dobija jedino najnužnije, a on je ipak donekle razmažen. Skupo je kupiti.

Najsrd. D.

26

Mili roditelji, upravo je došla druga pošiljka s novinama, hvala mnogo, ali sledeći put ih bolje upakujte, stižu odveć prljave. Meni je dobro, kao što

će vam i Karl potvrditi. Dobio sam već tri injekcije, danas nijednu, a to ubrizgavanje nije baš posebno prijatno. Sada otopljava i pokazuju se prednosti moje sobe, ogroman prozor je otvoren, mnogo sunca. Sve je, uostalom, pripremljeno za još lepše vreme, tada se s krevetom ide na krovni vrt odakle se valjda ima, budući da bolnica leži na uzvisini, pogled nad celim Bečom. To nije ni loše. Ni na ishranu nema razloga za žalbu, za današnji ručak, na primer, pileća supa s jajetom, pile s povrćem, torta od biskvita i umućenim šlagom, banana; dabogme, da ne preterujemo, tako ne živi čitava bolnica, nego jedino onaj za koga D. kuva. Najsrdačniji pozdravi,

F

Dobila sam dozvolu da ovde za Franca pripremam hranu. Krzno je danas stiglo. Njegovo stanje je znatno bolje. Nema razloga da se uznemiravate ili očajavate. Večeras ću vam napisati detaljnije pismo.

27

Mili roditelji, prilično dugo već nema vesti od vas. Vreme se veoma prolejšalo, prozor je otvoren po celi dan. Danas sam drugi put prekinuo sa injekcijama, što takođe doprinosi ulepšavanju dana. Ako hoćete da prihvatite dobar savet, pijte mnogo vode; ja sam propuštao da to činim i sada ne mogu da nadoknadim. Inače, život mi se ovde i nadalje dopada, u neku ruku je zamena, mada mala i slaba, za vojnički život koji mi je nedostajao. Ustaje se oko 5.30, oko 6.30 je sve gotovo, s tim da kod umivaonika nema neke velike navale. (U sobi je tekuća hladna i topla voda.) I u ostalome se stvari nesumnjivo razlikuju od armije, npr. spavanje ljudi. Obedi, barem onoliko koliko u njima sudelujem, uvek su odlično pripremljeni, i uvek postoji izvesna mogućnost izbora. Najsrđ. pozdravi, Vaš F

Klosternejburg-Kirling

Sanatorijum doktora Hofmana

U međuvremenu je sazeo veliki poduhvat. Franc u subotu ide u sanatorijum. To je na 25 minuta od Beča. Lekar će dolaziti radi tretmana. Danas sam bila tamo, dobila sam raskošnu sobu s balkonom. To je šumska oblast, položaj je čudesan. Od subote je adresa: Sanatorijum Dr Hofmana. Klosternejburg-Kirling.

28

Konačno smo se, dakle, srećno preselili. Ovde će izgleda stvarno biti veoma lepo. Samo je još pomalo hladno. Ipak bi bilo veoma dobro ako bi Franc mogao da dobije krevet s perjanim dušekom. Ovde, u sanatorijumu, bilo je nemoguće dobiti neki. Prekrivači ga ne mogu zameniti u potpunosti. Možda, po mogućstvu, i jastuk. Franc je skloniji tvrđem, s konjskom dlakom. Onda je sve u redu. Franc će samo dopisati neku reč, jer je žalostan da nema vesti od kuće. Osim toga je i umoran. Najsrdačniji pozdravi, D.

Mili roditelji, barem u ovom trenutku nisam mogao da se vratim u sanatorijum u kome sam ranije bio, budio je u meni suviše strašnih uspomena, a onda lekari, jedan tiranski, drugi mekušan, ali obojica puni vere u medicinu i bespomoćni pred nevoljom, zatim grozna udaljenost od Beča (4 časa), u slučaju kad bih bio primoran da se tamo vratim, čak ni obedi nisu baš prijatni, jako začinjeni, s malo povrća, kompota – ostajao je, dakle, samo stvarno, neverovatno divan položaj. Tako sam izabrao, izabrali smo, izabran je ovaj mali prijateljski sanatorijum. Stalo nam je, pre svega, do toga, barem sada, da učinimo jedan, dva mala koraka napred.

Vaš F

29

Nažalost još nismo dobili paket, niti lepo pismo uz njega priloženo. Nije li mu se nešto dogodilo? Dala sam, razumljivo, Francovu adresu u bolni[ci]. Pretpostavljam da je vraćen pošiljaocu. Šteta. Francu je toliko bio potreban jastuk. No, drugi paket je već na putu. Čekamo ga sa čežnjom. Francu je podnošljivo, u nekim časovima još ima groznicu. Vreme, vreme! Ali nećemo da se žalimo. Trudimo se prema mogućnostima. Danas je Franc opet bio malo napolju na suncu. U subotu dolazi lekar iz Beča, veoma hvaljen i čuven specijalista za pluća. Dolazi na podstrek jednog od prijatelja Feliksa Velča, i preduzeće, bez sumnje, mnoge mere. Pisaću čim bude prošao. Grlo je u nepromenjenom stanju. Prilikom jela ili inače, ne reaguje, tek malo promukne.

Danas je ponovo lep dan || ležim na balkonu i dobro mi je. Feliks i Dora ne popuštaju, sutra, veliki specijalista za pluća, kralj bečkih specijalista za pluća, treba da dođe da me pregleda, veoma ga se bojim, jednom je već trebalo da dođe ovamo, u sanatorijum, kod nekog pacijenta, ali je to propalo, jer je za posetu tražio 3 miliona. Srdačni pozdravi,

F

30

Verujem da bih neprestano mogla da govorim i pišem o vremenu. U ovome času, bolje se ne bi moglo poželeti, pa ta najmoćnija od svih sila konačno može da se ispolji. Franc upravo dolazi s balkona gde je mnoge sate proveo bezmalo go, ležeći napolju na krevetu. sada bi verovatno hteo da malo odspava. Zato moram da požurim da bi on još mogao, ne uznemiravajući se, da dopiše neku reč. Veoma bih volela da čujem kako ste, da li opet izgledate dobro i t. sl. Inače, samo još srdačni pozdravi za sve. D.

Mili roditelji hvala vam mnogo za vaše drago, lepo, dobro pismo. Danas sam već ostao ležeći u senci na balkonu bezmalo polugo, što je bilo veoma prijatno. Imamo gosta koji se veoma brine o meni: Klopštok. Ujak ne daje vesti o sebi i putuje već skoro 5 nedelja.

Srdačni pozdravi vama i svima,

F

31

Obuzela me je već rđava savest. Činjenica da taj dragi dobri Klopštok [sic!] piše, čini je samo još svesnijom krivice, mada je s druge strane umiruje. Ionako nema mnogo toga da se kaže. Sve bi bilo znatno više umirujuće i ubedljivije ako biste jednom bili ovde i sami videli kako je lepo i dobro Franc ovde negovan. Od jutra, oko 7 sati, do večeri, 7–8 sati, on leži na balkonu. Do podneva, do 2 sata je sunce, potom ono prelazi do drugih pacijenata koji leže na drugoj strani, i smenjuje ga čudesna i opojna izmaglica, koja se postepeno diže iz doline i deluje kao balsam. Do večeri ona narasta do neverovatne, gotovo nepodnošljive snage. A vidik i zvuci unaokolo, predaju se oku i sluhu kao disajnim organima. Sva čula se preobražavaju u disajne organe i sva zajedno udišu ozdravljenje, blagoslov obilno rasprostrt unaokolo. Šteta da sam bez dara da vam to lepše opišem. Onako kako je to stvarno. Ali, zahvaljujući ujaku, Otl i Maksu, koji su darovitiji, postepeno ćete ipak dobiti tačan utisak. A pošto je borba protiv bolesti upućena jedino i upravo na to sredstvo, treba bezuslovno verovati i čak biti siguran da ono i uspeva. Podmuklosti koje se tu i tamo očituju, bivaju smesta opažene budnim okom i, po mogućnosti, odstranjene. Bolovi u grlu koji se ponekad javljaju u lakšem obliku potpuno su beznačajni i, posebno, pošto je grlo pod stalnim tretmanom, ne pružaju apsolutno nikakav povod za uznemirenje. Zbog toga sam vam ih jedva i spominjala u poslednjim pismima, jer bi vam otuda, budući da ste daleko, na pamet mogle padati crne pomisli. Sada pozivaju na ručak. Ja sam gore kod Klopštoka, Franc spava dole. Nadam se da neću morati da ga budim. Klopštok mi upravo kaže da je već pisao zbog temperature i sličnog. Kakav je to čudesan čovek! Vaš odnos prema meni u pismima me svaki put iznova usrećava. Naprosto ne znam da li sam ga dostojna. Trudiću se da ga zaslužim.

Mnogo, mnogo srdačnih pozdrava. Mogu li jednom, na vaš srdačan i topao način, da ispružim ruke da bih vas zagrlila? Kako to dobro deluje. Još jednom od sveg srca.

Dora.

Mili roditelji sada je, ipak, moja epistolarna lenjost doista prešla sve granice, nisam vam još ni zahvalio za vaše drago zajedničko pismo koji mi je prčinilo toliko radosti. No, nije samo s pisanjem tako, u čitavom svom životu, od vremena kada sam bio dojenče, držao sam se podalje, kao i sada, od svega što bi moglo da prizove ma i najmanji napor, najmanji rad; a zašto i ne bih kad već imam Doru i Roberta. Povrh toga, jedenje je donekle zamornije nego što je to bilo, u svoje vreme, spokojno sisanje. No, i jedenje pokušavam sebi da olakšam na primer, što će se tebi, dragi oče,

možda dopasti, putem piva i vina. Švehater od dvostrukog slada i Jadranski biser, od koga sam, sada, najposle prešao na tokajac. Naravno, popijene količine i način na koji postupam s tim pićima ne bi ti se dopali; ne dopadaju se ni meni, ali u ovome trenu nema druge. Nisi li ti, uostalom, kao vojnik bio u ovome kraju? Poznaješ li ti i mlado vino iz sopstvenog iskustva? Velika mi je želja da ga jednom ispijem s tobom u nekoliko velikih gutljaja. Jer, ako mi sposobnost pijenja nije baš velika, nikome ne ustupam kad je reč o žedi. Eto, izlio sam tako svoje srce pijanice. Najsrdačniji pozdravi vama i svima,

F

Trenutno nam novac nije potreban; čujem, uostalom, da se govori o nekom ogromnom novčanom daru, ne usuđujem se čak ni da određenije pitam o tome.

32

Mili roditelji, dakle o posetama o kojima povremeno pišete. O tome razmišljam svakog dana, jer je to za mene veoma važna stvar. To bi bilo lepo, odavno već nismo bili zajedno, ne računam li naš susret u Pragu, i to bi bilo kršenje pravila boravka ovde, ali provesti zajedno na miru par dana, u divnoj okolini, sami, čak se i ne sećam kada se to zapravo dogodilo, tek jednom, nekoliko časova u Francensbadu. I tada zajednički popiti „dobru čašu piva“, kako pišete, iz čega zaključujem da otac ne drži mnogo do mladog vina, u čemu se, s obzirom na pivo, takođe slažem s njim. Uostalom, kao što se sada tokom vrućica često sećam, nekada smo bili redovne pivopije, pili smo pivo zajedno pre toliko godina kada me je otac vodio na kupalište Plivačke škole.

To i mnogo šta drugo govori u prilog posete, ali suviše je onoga što govori protiv nje. Kao prvo, otac verovatno ne bi mogao da dođe zbog teškoća s dobijanjem pasoša. Time je, prirodno, poseta u znatnom delu lišena svoga smisla, ali time bi posebno bila pogođena i majka, ma ko god da je prati, budući da bi bila preterano okrenuta prema meni, a ja nisam baš prijatan, čak ni za gledanje. Poznate su vam teškoće iz prvog vremena boravka ovde i u Beču; one su me donekle oslabile, omele su brže opadanje groznice koja je doprinela mom daljnjem slabljenju; nenadani prepad na gušu u prvo vreme me je oslabio više nego što bi se to inače desilo – i tek sada se borim da se, uz izdaleka posve nezamislivu pomoć Dorinu i Robertovu (šta bih ja bez njih!), izbavim iz tih slabljenja. I sada još postoje smetnje, kao na primer još sasvim nesavladana stomačna upala koja datira iz tih poslednjih dana. Sve to zajedno utiče da se ja, uprkos svojim čudesnim pomoćnicima, uprkos dobrom vazduhu i dobroj hrani, i maltene svakodnevnom vazдушnom kupanju, još nisam valjano oporavio, pa čak nisam u celosti ni u takvom stanju u kakvom sam bio, na primer, poslednji put u Pragu. Ako tome dodate da smem da govorim jedino šapatom, i to ne

prečesto, bićete skloni da odložite posetu. Sve je na najboljem putu – profesor je nedavno konstatovao bitno poboljšanje stanja guše, i ako je kod mene po tom izuzetno ljubaznom i nepristrasnom čoveku – on dolazi jednom nedeljno u svom automobilu i za to gotovo ništa ne traži, a njegove su mi reči bile velika uteha – sve, kako je rečeno, na najboljem putu, taj najbolji put ipak još ništa ne znači; ako se posetiocima – naročito posetiocima poput vas – ne može pokazati neosporno, i za laičke oči vidan napredak, bolje je odustati od posete. Ne bi li trebalo privremeno je se odreći, dragi moji roditelji?

Naročito ne pomišljajte da biste mogli uvećati ili obogatiti brižnost s kojom ovde postupaju sa mnom. Doduše, vlasnik sanatorijuma je stari, bolesni gospodin koji nije kadar da se mnogo posvećuje svom poslu, a odnos s veoma učtivim lekarskim asistentom je više prijateljski nego medicinski, no osim prigodnih poseta specijalista tu je, pre svega, Robert koji se ne odvaja od mene i, umesto da misli na svoje ispите, brine svim svojim snagama o meni, a potom i jedan mladi lekar u koga imam veliko poverenje (zahvaljujem za njega, kao i ranije spominjanog profesora, arhitekti Ermanu) i koji dolazi 3 puta tokom nedelje.

Pošto je takav moj stav prema poseti, istina je da on ne dolazi autom, nego skromno, vozom i autobusom, triput nedeljno.

Uzimam mu pismo iz ruku. To je svakako već bio napor. Samo još par redaka koji, verujem li njegovim molbama, izgleda da su veoma važni:

Napomene i objašnjenja uz Pisma

25

[Beč, Klinika prof. Hajeka, 13. april 1924]

Dopisnica, 14 × 9 cm, obe strane ispisane mastilom, uključujući i adresu primaoca: *Hermann Kafka, Prag, Staromestske namesti č 6/III posch*. Iznad adrese dodato *Bečka klinika Hajek*, očigledno majčinom rukom. Poštanske marke: 1400 austrijskih kruna.

Nedatirano; datum određen prema sadržini pisma („...juče, pred kraj vremena posete, odjednom Karl prolazi hodnikom.“) i poštanskom žigu 13. IV. 24.

1] *odjednom Karl prolazi hodnikom*: Vid. pismo br. 24 i nap. 13 uz pismo br. 1.

2] *svakodnevna k...*: Reč „kiša“ maltene je potpuno prekrivena mrljom mastila.

3] *ako bi se ujak... tokom svog putovanja*: O tome kasnije Kafka piše roditeljima iz Kirlinga (pismo je odranije poznato, u zbirci *Pisama Otl i porodici*, a Binder i Vagenbah ga datiraju na konac aprila 1924. godine): „Od ujaka sam juče dobio davno zalutalu kartu iz Venecije. No, tamo ništa nije bilo o svakodnevnoj kiši; štaviše, naprotiv.“

4] *dr V.*: Moglo bi biti da je u pitanju dr med. Emil A. Veseli, u ono vreme asistent prof. Hajeka. Prema izveštaju gospođe Rotraut Hakermiler, istorija bolesti u slučaju Franca Kafke bila je, na Hajekovoj laringološkoj klinici, ispisana njegovom rukom. No, malo je verovatno da se Kafka žali svojim roditeljima na nedovoljno medicinsko ispitiva-

nje prilikom njegovog prijema na kliniku i da je to ono što ih je razljutilo, pošto iz istorije bolesti proizilazi da je ispitivanje bilo temeljno. Osim toga, teško je poverovati da klinički lekar koji postavlja dijagnozu „Tbc laryngis“ prepisuje kao lek žvakaću gumu. Verovatnije je da je Kafka mislio na lekara iz Praga koji ga je možda ispitao tokom njegovog tronedelnog boravka u Pragu, pred odlazak u sanatorijum Bečka šuma, kada su se kod njega pojavili prvi znaci oboljenja guše, kako je i pisao Klopštoku: „...mogu jedino da šapućem (kako se to odvijalo brzo, prvi put se pojavilo u nagoveštaju trećeg dana u Pragu).“ U Hitilovom adresaru Praga, iz 1924. godine, bilo je više lekara čije je ime počinjalo s V. i koji su praksu vršili u blizini Kafkinog stana.

5] *Molim vas, ako je ikako moguće,...*: Dopisala Dora Dijamant.

26

[Beč, Klinika prof. Hajeka, 15. april 1924]

Dopisnica, 14 × 9 cm, obe strane ispisane mastilom, uključujući i adresu primaoca: *Hermann Kafka, Prag, Staromestske namesti č 6/III posch*. Dodatak Dore Dijamant olovkom. Pored adrese dodato *15/4 1924*, očigledno majčinom rukom. Poštanske marke: 1400 austrijskih kruna.

Nedatirano; datum određen prema poštanskom žigu 15. IV. 24.

1] *kao što će vam i Karl potvrditi*: Vid. pisma br. 24 i 25.

2] *Dobila sam dozvolu...*: Dopisala Dora Dijamant.

27

[Beč, Klinika prof. Hajeka, 16. april 1924]

Dopisnica, 14 × 9 cm, obe strane ispisane mastilom, uključujući i adresu primaoca: *Hermann Kafka, Prag, Staromestske namesti č 6/III posch*. Iznad adrese dodato *16/4 1924*, očigledno majčinom rukom. Poštanske marke: 1400 austrijskih kruna.

Nedatirano; datum određen prema poštanskom žigu 16. IV. 24.

1] *pijte mnogo vode; ja sam propuštao da to činim*: Ovde počinje tragična Kafkina borba protiv žeđi tokom poslednjih nedelja njegovog života (vid. i pisma br. 31 i 32).

2] *Klosternojburg-Kirling*: U ovom pismu se podatak o sanatorijumu ponavlja na dva mesta.

3] *u subotu*: To jest, 19. aprila 1924. godine. Vid. i pismo Robertu Klopštoku, koje Brod datira na 18. april 1924. godine: „U subotu ću, ako u međuvremenu ne iskrnsne nikakva posebna nevolja, u sanatorijum dr Hofmana, Kirling kod Klosternejburga, Donja Austrija.“ Dora Dijamant uspeva da se, zajedno s Klopštokom, izbori da, s obzirom na nedovoljnu brigu na Klinici prof. Hajeka, bude „otpušten na kućnu negu“. On, ipak, nije otišao kući, nego u sanatorijum dr Huga Hofmana u Kirlingu.

4] *Lekar će dolaziti radi tretmana*: O posetama bečkih lekara Kafki u Kirlingu, osim na drugim mestima vid. ovde i pisma br. 29 i 32.

28

[Kirling, Sanatorijum dr Hofmana, 21. april 1924]

Dopisnica, 14 × 9 cm, obe strane ispisane mastilom, uključujući i adresu primaoca: *Hermann Kafka, Prag, Staromestske namesti č 6/III posch*. Iznad adrese dodato *21/4 1924*, očigledno majčinom rukom. Poštanske marke: 1500 austrijskih kruna.

Nedatirano; datum određen prema poštanskom žigu 21. IV. 24.

1] *srećno preselili*: To je bilo 19. aprila 1924. godine, vidi pismo br. 27 i nap. 3 uz njega.

2] *jer je žalostan da nema vesti od kuće*: Vid. početak pisma br. 27.

3] *Najsrdčajnji pozdravi, D.*: Ova karta je prva koja je napisana obrnutim redosledom: prvi deo Dora, drugi deo Franc.

4] *u sanatorijum u kome sam ranije bio*: To jest, u sanatorijum Bečka šuma kod sela Ortman, vid. pisma br. 20–22.

5] *suviše strašnih uspomena*: Vid. nap. 1 uz pismo br. 20.

6] *a onda lekari*: O lekarima sanatorijuma *Bečka šuma* pisala je Rotraut Hakermiler: Rotraut Hackermüller, *Das Leben, das mich stört*, Wien-Berlin, Medusa Verlag, 1984, str. 100–102.

29

[Kirling, Sanatorijum dr Hofmana, 25. april 1924]

Dopisnica, 14 × 9 cm, obe strane ispisane mastilom, uključujući i adresu primaoca: *Hermann Kafka, Prag, Altstädter Ring Nr. 6, III poschodi*. Pored adrese dodato *25/4 1924*, očigledno majčinom rukom. Poštanske marke: 1600 austrijskih kruna.

Nedatirano; datum određen prema poštanskom žigu 25. IV. 24.

1] *Francu je toliko bio potreban jastuk*: Vid. pismo br. 28.

2] *veoma hvaljen i čuven specijalista za pluća*: Verovatno dr med. Hajnrih Nojman, od 1919. godine vanredni profesor i primarijus Univerzitetske klinike za uho, grlo i nos, u Beču. Njegov prvi asistent je bio dr med. Oskar Bek, docent otologije, koji je bio u vezi s Feliksom Velčom. Piše mu, 3. maja 1924. godine, u pismu koje citira Maks Brod: „Juče me je gospođica Dijamant pozvala u Kirling. Gospodin Kafka je imao veoma jake bolove u grlu, naročito prilikom kašljanja. Tokom uzimanja hrane bolovi se pojačavaju dotle da je nemoguće gutati. U grlu sam mogao da konstatujem razgrađujući tuberkulozni proces, koji je zahvatio i deo poklopca dušnika. Pri takvom nalazu, uopšte se ni pomišljati ne može na neku hiruršku intervenciju, i dao sam alkoholnu injekciju u *nervus laryngeus superior*. Danas me je gospođica Dijamant ponovo pozvala da bi mi rekla da je uspeh bio tek privremen i da su se bolovi iznova vratili u istom intenzitetu. Savetovao sam gospođicu Dijamant da gospodina dr Kafku odvede u Prag, budući i da profesor Nojman procenjuje njegov životni vek na još cirka tri meseca. Gospođica Dijamant je to odbila pošto veruje da bi time pacijentu postala jasna težina njegovog oboljenja.

Bilo bi umesno ako biste njegovu porodicu upoznali potpuno sa ozbiljnošću situacije. Psihološki mi je shvatljivo da gospođica Dijamant, koja se požrtvovano i dirljivo trudi oko bolesnika, želi da u Kirling pozove još izvestan broj specijalista na konzilijum. Morao sam stoga da joj objasnim da su pluća i grlo dr Kafke u stanju u kome mu više nijedan specijalist ne može pomoći i jedino je moguće ublažiti mu bolove pantoponom ili morfijumom.“

U obzir dolazi, svakako, i prof. dr Vilhelm Nojman, koji je od 1921. godine bio primarijus Odeljenja za tuberkulozu u bečkoj bolnici Vilhelmina i kasnije prozvan „papom za pluća“.

3] *Feliks Velč*: Dr. jur. i dr. phil. Felix Weltsch (1884–1964) spadao je u krug najbližih Kafkinih prijatelja; pohađao je, u jednom godištu mladem od Kafke, istu Starogradsku gimnaziju. Kafka ga je, Brodovim posredovanjem, bliže upoznao 1903. godine. Kasnije je Velč bio nameštenik Univerzitetske biblioteke u Pragu i pisao je knjige prvenstveno filozofsko-religijskog sadržaja.

4] *i preduzeće, bez sumnje, mnoge mere*: Ovde slede nekih pet precrtanih reči.

30

[Kirling, Sanatorijum dr Hofmana, kraj aprila, početak maja 1924]

Dopisnica, 15,5 × 10,5 cm, sa obe strane ispisana; adresa primaoca: *I. W. Fraus Julie Kafka, Prag, Altstädter Ring 6* i pošiljaoca: *Abs. Dr Franz Kafka, Klosterneuburg-Kierling, Sanatorium Dr. Hoffmann, Niederösterreich*, ispisane mastilom, rukom Dore Dijamant. Tekst Dore Dijamant i deo Kafkinog teksta su takode ispisani mastilom (*Verujem da bih... ostao ležeći u senci*), a ostali deo Kafkinog teksta (od *na balkonu...*) olovkom. Poštanske marke: 1400 austrijskih kruna.

Nedatirano; približni datum određen prema sadržaju pisma. Dopisnica je očito kasnijeg datuma nego br. 29 (od 25. aprila), pošto Kafka na njoj roditeljima zahvaljuje za „vaše drago, lepo, dobro pismo“, a koje Dora spominje u pismu od 25. aprila da ga još čekaju. Spominjanje prisustva Roberta Klopštoka vremenski bi odgovaralo datumu s početka maja, u slučaju da su izvesna zaključivanja osnovana po kojima je Klopštok početkom maja došao u Kirling. No, ni to ne mora biti izvesno.

1] *Klopštok*: Vid. pismo br. 12, nap. 16.

2] *Ujak... putuje već skoro 5 nedelja*: Vid. pismo br. 25 i uz njega nap. 3.

31

[Kirling, Sanatorijum dr Hofmana, oko 19. maja 1924]

Pismo, 1 presavijeni list, 22 × 14 cm, 4 strane ispisane mastilom.

Nedatirano; teško je ustanoviti datum, određen približno prema sadržaju. Za utvrđivanje datuma važno je odranije poznato Dorino pismo (s Kafkinim dodatkom) roditeljima, od ponedeljka, 26. maja 1924: „Želim da odgovorim, iako s velikim kašnjenjem, na vašu tako lepu kartu od nedelje. Baš divna razmena radosti! Vaša karta i Francovo pismo. Kad bi to uvek bilo tako. Ona je izazvala ne manju radost od ekspresnog pisma. Franc ju je maltene napamet naučio. Posebno je ponosan na mogućnost da popije čašu piva sa svojim dragim i cenjenim ocem.“ Ekspresno pismo od roditelja („vaše drago zajedničko pismo“), u kome je bio opis jednog izleta sestre Eli i njene porodice, Kafka je dobio, prema Hartmutu Binderu i Klausu Vagenbahu (priređivačima *Pisama Otli i porodici*), verovatno 17. maja. Istog dana piše Klopštok Kafkinjoj porodici o Francovoj reakciji na izveštaj o izletu: „Kada ga je saslušao, reče – očiju koje su sijale kao sunce, 'onda su popili pivo', ali rekao je to s takvim zanosom, u takvom poletu radosti, da smo mi, koji to čusmo, više u onom pivu tamo popijenom uživali nego da smo ga istinski popili. On pije sada, kako sam već jednom napisao, pivo uz svaki obed, i to uživajući u njemu toliko da ga je divota videti.“ U nedelju, 18. maja, poslali su roditelji Francu kartu na kojoj je otac, očito, spomenuo mogućnost da sa svojim sinom popije čašu piva. Budući da se Franc u našem pismu izvinjava da još nije

zahvalio za „vaše drago zajedničko pismo“, koje je primio 17. maja, budući da izraz „razmena“ u Dorinom tekstu od 26. maja sugerira da roditeljska karta i Francovo pismo nisu vremenski znatnije udaljeni, i budući da su Dora i Franc na roditeljsku kartu odgovorili do 26. maja, možemo pretpostaviti da je naše pismo, br. 31, bilo napisano oko 19. maja, baš uoči primanja karte od 18. maja. Izgleda, dakle, da ovom pismu pripada mesto u redosledu koje su Binder i Vagenbah pripisali poznatom pismu u njihovoj zbirci, preuzetom iz Brodove biografije.

1] *Obuzela me je već rdava savest...*: Kao i ranije, sve istaknuto kurzivnim slovima, napisala Dora Dijamant.

2] *Činjenica da taj dragi dobri Klopštok piše*: Time se objašnjava jenjavanje prepiske između Franca (Dore) i roditelja tokom maja 1924, kao i vremensko odstojanje između pisama br. 30 i 31 u ovom izdanju.

3] *zahvaljujući ujaku, Otl i Maksu*: Nije sigurno kada su Zigfrid Levi i Ota bili u Kirlingu. Dora već prilikom Kafkinog odlaska iz Bečke šume, 10. aprila (vid. pismo br. 22), moli da „ujak ili neko drugi“ dođe u posetu. Brod je posetio Kafku 12. maja.

4] *vaše drago zajedničko pismo*: Ekspresno pismo koje je Kafka primio eventualno 17. maja (vid. gore zapis o datiranju pisma).

5] *Eto, izlio sam tako svoje srce pijanice*: Upor. tekst iz karte koju su Dora i Franc poslali roditeljima 26. maja 1924, u Binderovoj i Vagenbahovoj zbirci. Dora piše: „...Franc je postao strasna pijanica. Jedva da ima obeda bez piva ili vina. No, ne u velikim količinama. Nedeljno ispije bocu tokajskog vina... Na raspolaganju imamo tri vrste vina, radi raznolikosti, baš kao pravi sladokusci.“ Franc hoće očito da ispravi utisak koji su njegovi roditelji mogli steći na osnovu pisma br. 31 u ovom izdanju: „Mili roditelji, samo jedna ispravka: moja žudnja za vodom (koja kod nas dolazi uvek u velikim čašama, posle piva!) i za voćem nije manja od žudnje za pivom, ali trenutno s njom ide nešto sporije.“ Ali, drama pacijentove muke sa žeđi pokazuje se prvenstveno u takozvanim razgovornim listićima koji su Kafki, nesposobnom da govori, omogućavali da opšti sa okolinom: „Verovati da bih jednom mogao da se jednostavno odvažim na veliki gutljaj vode.“ – „Pitaj ima li neke dobre mineralne vode, samo da znam.“ – „Strašno je da ne mogu u sebe da uzmem ni jednu jedinu čašu vode, i tako barem malo utažim želju.“ – „Kako je to čudesno, zar ne, da jorgovan, venući, pije, još se napaja.“ – „Nema toga da onaj ko umire – pije.“ – „Sa ovim kapacite-tom za pijenje, još ne mogu da idem sa ocem u pivnicu Plivačke škole.“ – „Zašto nisam čak ni pokušao s pivom u bolnici...“

32

[Kirling, Sanatorijum dr Hofmana, 2. jun 1924]

Pismo, 2 presavijena lista, 22 × 14 cm, 1., 3., 5., 6. i 7. strana ispisane mastilom. Na kraju, olovkom, rukom Otle, Kafkine sestre, dodato latinskim slovima: *napisano u ponedeljak 2. 6. 1924 umro 3. 6. 1924*, što je potvrdila njena ćerka Vera Saudkova. Pismu je pridodata oštećena, ne originalna omotnica, na kojoj je olovkom kurentom dopisano: *Poslednje pismo našeg najmilijeg Franca*, očevidno majčinom rukom.

Nedatirano; datiranje ovog pisma predstavlja daljni tekstualnokritički problem. Maks Brod koji je, za razliku od Bindera i Vagenbaha, raspolagao originalom pisma, datira ga na 2. jun 1924. godine. Priređivači pisama Otl i porodici

datiraju ga otprilike na „19. maj 1924“. Iskršava, dakle, pitanje da li je reč o baš poslednjem, usto nezavršenom Kafkinom pismu, napisanom *in articulo mortis*, s „kafkaesknom“ završnicom, takođe nezavršenom, rukom Dore Dijamant, ili je, pak, reč o tekstu starijem bar dve dobre nedelje kome je sledilo jedno pismo Brodu i jedan dodatak u pismu roditeljima. Prema pogledu Jozefa Čermaka i Martina Svatoša, priređivača ovih novootkrivenih pisama, pismo mora bit datirano saglasno s Brodom. Čak i ako ne bismo uzeli u obzir dodatke iz obe ruke (Otl i majčine) koji to izričito potvrđuju, izvesni elementi iz sadržine svedoče o tome. Citiranje roditeljskog pisma („dobru čašu piva“) i ponovljeno spominjanje mladog vina smeštaju ovo pismo, po redosledu, u vremensku blizinu prethodnog (br. 31) i karte od 26. maja 1924 (vid. i nap. 5 uz pismo br. 31).

1] *naš susret u Pragu*: Kafka misli na svoj kratki boravak u Pragu, posle povratka iz Berlina, 17. marta 1924, do polaska u sanatorijum Bečka šuma, 5. aprila 1924. godine.

2] *kako pišete*: Evidentno u karti od nedelje, 18. maja 1924 (vid. pismo br. 31, zapisak o datiranju).

3] *u čemu se, s obzirom na pivo, takođe slažem s njim*: Vid. pismo br. 31 i nap. 5 uz njega.

4] *kada me je otac vodio na kupalište Plivačke škole*: Vid. odgovarajući „razgovorni listić“ naveden u nap. 5 uz pismo br. 31, kao i svedočanstvo Maksa Broda („Veoma mnogo misli na oca, na posetu kupalištu s njim, na krepko jedenje i pijenje. On priča Dori: 'Kao mali dečak, kada još nisam umeo da plivam, išao sam ponekad sa ocem, koji takođe ne ume da pliva, u odeljak za neplivače. Onda bismo goli zajedno seli kod bifea, svaki s kobasicom i pola litre piva. Otac bi obično poneo kobasice sa sobom, jer su u Plivačkoj školi bile preskupe.“

5] *otac... zbog teškoća s dobijanjem pasoša*: U dosijeu Hermana Kafke, zatečenom u arhivu praške policijske uprave, postoji zahtev Francovog oca za izdavanjem pasoša tek od februara 1926. godine; neki stariji zahtev ili razlog koji bi se suprotstavljao izdavanju pasoša nisu navedeni.

6] *nenadani prepad na gušu*: Tuberkuloza guše ustanovljena je kod Kafke na Klinici Hajek 10. aprila 1924. godine. Oko 20. aprila Kafka piše Brodu: „Kad se jednom došlo podatka o tuberkulozi guše, moje stanje je podnošljivo...“

7] *profesor je nedavno konstatovao*: Prema Maksu Brodu: prof. dr Kurt Čijasni (rođ. 1884). „Dora mi je pričala da je Franc od radosti zaplakao kada mu je profesor Čijasni (to je bio već poslednji stadijum) rekao da njegovo grlo bolje izgleda. On ju je neprestano grlio i govorio da nikada toliko kao sada nije želeo da živi i bude dobrog zdravlja.“

8] *vlasnik sanatorijuma*: Dr med. Hugo Hofman (rođ. 1862); stomačno oboljenje ga je sprečavalo da se posvećuje pacijentima svog sanatorijuma, otuda je brigu nad njima prepuštao svojim asistentima.

9] *odnos s veoma učtivim lekarskim asistentom*: Kafka misli verovatno na dr Frica Milera koji je kao lekar stažista pomagao vlasniku sanatorijuma u Kirlingu i brinuo o Kafki.

10] *osim prigodnih poseta specijalista*: Do Kafke su u Kirling putovali bečki specijalisti prof. dr Hajnrih Nojman i njegov prvi asistent docent dr Oskar Bek. Docent Bek pisao je 3. maja 1924. godine Feliks Velču, koji je i isposredovao posetu obojice lekara, pismo u kome je on konstatovao tuberkuloznu razgradnju guše (vid. pismo br. 29, nap. 3).

11] *jedan mladi lekar u koga imam veliko poverenje*: Nije otkriveno ko je u pitanju; to nikako ne bi mogao biti docent Bek koji je bio godinu dana stariji od Kafke.

12] *arhitekta Erman*: Vid. pismo br. 22, nap. 3.

13] *i koji dolazi 3 puta tokom nedelje*: U nastavku originalni rukopis pisma ima dve verzije (na dve različite stranice): prva verzija kojom je Kafka očito bio nezadovoljan, pošto je hteo da rečenicu dovrši s više potankosti, i koja, međutim, obuhvata još i početak sledeće rečenice: *dolazi 3 puta tokom nedelje. Pošto je takav moj stav prema poseti*. Druga verzija (napisana, izuzetno, na naspravnoj stranici) ispravlja završetak spomenute rečenice: *istina je da on ne dolazi autom, nego skromno, vozom i autobusom, tripot nedeljno*. – posle čega je pisca izdala snaga, pa pero prihvata Dora Dijamant. I to je kraj, jer tu kraja nema.

14] *Uzimam mu pismo iz ruku...*: Dopisala Dora Dijamant; tih još par redaka, ono što je po Kafki bilo veoma važno, niko nije napisao. Stavljena je dvotačka, a onda sledi praznina, u beskraj. Ili je, ipak, bilo napisano, pa je zagubljeno i čeka da bude nađeno!?

Završna napomena: Nekoliko reči o Dori Dijamant, poslednjoj Kafkinoj ljubavi, najmanje poznatoj, najmanje istraživanoj. Rođena je 1898. godine u siromašnoj porodici hasidskih Jevreja u Poljskoj. Radoznalog duha, rano je odbacila jevrejsku ortodoksiju kao zaostalu i priklonila se asimilaciji koja joj je nudila bekstvo od prošlosti, pa je tako bila bliska i cionističkom pokretu. Cionistička ideja je privlačila i Kafku. I njemu je padalo na pamet da se vrati u drevni zavičaj Jevreja, pa da tamo, u Tel Avivu, čak otvori restoran. Zanimljivo je zamišljati Kafku, autora *Preobražaja*, kao kafedžiju.

Dora je 1920. godine napustila Poljsku i preselila se u kosmopolitski Berlin. Radila je kao vaspitačica u dečjem vrtiću i, kao dobrovoljka, pripremala dečje programe u Jevrejskom domu. Kafku će upoznati dok je, na obali Baltičkog mora, 1923. godine, bila na dužnosti u dečjem letnjem kampu. Bila je to, izgleda, ljubav na prvi pogled. Visoki crni stranac počeo je da joj se udvara. Ubrzo će početi da žive zajedno u iznajmljenom stanu u Berlinu. Ni godinu dana zatim, Kafka umire. Dora je uz njega. Dora odlučuje da život posveti njegovom radu, objašnjavajući njegove knjige jevrejskim kulturnim organizacijama i pozorišnim grupama širom Evrope. Počela je i da se bavi glumom u Berlinu, ali ne zadugo: Hitler dolazi na vlast. Otišla je takoreći u ilegalu. Udala se za komunističkog aktivistu Luca Laska, sa kojim je dobila ćerku. Muža joj hvata Gestapo i zatvara ga. Dora je u životnoj opasnosti. Beži sa ćerkom u Englesku, gde je internirana na ostrvo Man. Posle Drugog svetskog rata, nastanjuje se u istočnom Londonu, u Brik Lejnu. Otvorila je mali restoran i pozorište za tamošnju jevrejsku zajednicu. Govorila je da se oseća ugodnu među tim Jevrejima koji su govorili jidiš-koknijem. Umrta je zaboravljena, u svojoj 54. godini. Njena ćerka, neudata, živeći sama u severnom Londonu, umrla je 1981, kad je imala 48 godina.

Sažeta hronologija života i dela

1883. 3. jula, kao najstarije dete trgovca Hermana Kafke (1852–1931) i njegove žene Julije (1856–1934), rođ. Levi, u Pragu, u zgradi zvanoj *U věže*, u uglu ulica Kaprova i Maiselovy (danas Trg Franca Kafke) rodio se Franc Kafka.

1893–1901. Pohađa nemačku gimnaziju u palati Kinski, na praškom Starogradskom trgu.

1896. U takozvanoj ciganskoj sinagogi, Kafka ima svoju *Bar-micvu*.

1899–1903. Piše prve književne sastave, koje će uništiti; čita Ničea i Spinozu.

1901–1906. Započinje, uzastopce, hemiju (dve nedelje), istoriju umetnosti i germanistiku, a onda studira prava na praškom Univerzitetu (doktorirao je kod Alfreda Vebera 1906. godine); počinje prijateljstvo, 1902, sa Maksom Brodom, godinu dana mlađim; piše, 1903, priču *Dete i grad* (tekst izgubljen); tokom 1903. i 1904. piše priču *Opis jedne borbe*.

1905. Provodi leto u sanatorijumu Cukmantel, u Šleziji, gde ima ljubavnu vezu sa starijom i nepoznatom ženom.

1906–1907. Pravnička praksa u Oblasnom sudu i Krivičnom sudu u Pragu; piše nekoliko priča koje će kasnije biti u zbirci *Promatranje*.

1907–1908. Pripravnička služba u Osiguravajućem zavodu „Assicurazioni generali“; piše *Pripreme za svadbu na selu*.

1908. Stupa u Zavod Češkog kraljevstva u Pragu za osiguranje radnika od nesrećnih slučajeva.

1909. Tokom leta sa Brodom putuje u Pariz: namestavaju da zajednički napišu roman *Rihard i Samuel*; započinje svoje dnevničke zapise.

1910. Kafka počinje kontinuirano da ispisuje sveske koje će biti nazvane *Dnevnici*.

1910–1912. Zajednička putovanja, tokom odmora, sa Maksom Brodom u inostranstvo, u severnu Italiju, pa u Pariz; veze s jevrejskom pozorišnom trupom iz Poljske koja gostuje u Pragu; počinje da piše roman *Nestali*.

1912. Tokom jula sa Brodom odlazi u Vajmar; upoznaje Berlinku Felicju Bauer; pojavljuje se njegova prva knjiga *Promatranje*; nastaju *Presuda* i *Preobražaj*; rad na *Nestalom* (poglavito poznat pod naslovom *Amerika*).

1913. Živa prepiska s Felice; pojavljuje mu se zbirka *Promatranje*, u Lajpcigu.

1914. Prvo vereništvo s Felice; rad na *Procesu* i *Kaznenoj koloniji*.

1915. Objavljena je povest *Preobražaj*, u Lajpcigu; dobitnik Fontaneove nagrade, Karl Šternhajm, ustupa je Kafki, skupa s pripadajućim novčanim iznosom, „kao znak svoga priznanja“.

1916. Obnavlja tesnu vezu i vereništvo sa Felice: „naš je dogovor, ukratko, da se venčamo ubrzo posle završetka rata“; u Minhenu, u knjižari, javno čita *Kaznenu koloniju*.

1916–1917. Nastaju mnogi kratki tekstovi (pre svega, većina priča iz zbirke *Seoski lekar*) u radnom domicilu u Ulici Alhemičarâ, kao i u seocetu Cirau; uči hebrejski.

1917. Nameštanje sopstvenog stana u palati Šenborn; počinje sistematski da izučava hebrejski jezik; u avgustu provala bolesti (tuberkuloza pluća) i raskid drugog vereništva.

1917–1918. Bolesnički odmor u češkom selu Cirau; nastajanje mnogih aforizama, među kojima i onih poznatih kao *Razmatranja o grehu, patnji, nadi i istinskom putu*; u oktobru 1918, boluje od španske gripe.

1919. Veza sa Julijom Voriček; piše *Pismo ocu*.

1920. Bolesnički odmor u Meranu; počinje prepisku sa Milenom Jesenskom; objavljivanje *Seoskog lekara* i *Kaznene kolonije*.

1921. Bolesnički odmor u Matljarima (Visoke Tatre); prijateljstvo sa mladim lekarskim stažistom i potom lekarom Robertom Klopštokom; do 1924, piše priče koje će se naći u zbirci *Umetnik u gladovanju*.

1922. Nastaju *Zamak*, koji će kasnije odlučiti da ne završi, i priča *Umetnik u gladovanju*; penzionisanje; rad na *Istraživanjima jednog psa*.

1923. Veza sa Dorom Dijamant (Diamant, prezime koje će ona kasnije zameniti u Dymant, tj. nem. Dimant, engl. Dajment), mladom cionistkinjom, rodom iz ortodoksne jevrejske porodice; preseljenje u Berlin; nastaje konačna verzija *Izgradnje Kineskog zida*.

1924. Tuberkuloza grla; nastaju *Mala žena*, *Zdanje i Pevačica Jozefina*; prijatelj Maks Brod ga je odveo iz Berlina u Prag, gde će sa roditeljima provesti skoro dve nedelje, a potom, u aprilu, odlazi u sanatorijum *Bečka šuma*, i odatle u sanatorijum u Kirlingu.

Kafka umire, 3. juna, u Kirlingu kod Klosternojburga, blizu Beča, a 11. juna sahranjen je na Novom jevrejskom groblju na Strašnicu, u Žiškovu, koji je dve godine ranije pripojen Pragu i koji je danas gradska četvrt sa najvećim brojem kafea i umetnika po glavi stanovnika u celoj Evropi; tokom tog leta objavljena je Kafkina zbirka *Umetnik u gladovanju*.

Ovaj blok tekstova o Kafki je deo korespondencije iz knjige *Poslednja pisma* u izdanju izdavačke kuće RAD 2003. Knjigu je priredio i pisma preveo Jovica Aćin.

Branislav Živanović

Dijalog sa vremenom

Marija Šimoković: Dnevnik razdaljine
Medijska knjižara Krug, Beograd, 2014.

Za pesnički izraz subotičke pesnikinje Marije Šimoković (1947) možemo reći da je pretežno određen širokim rasponom poteza slikovne opservacije, čak i kada su posredi sasvim koncizne minijature uvida u suštastva sveta i stvari, te fragmentarne konstrukcije pesničkih tekstova ili duže pesme na fonu poeme, kao što je slučaj sa njenom novom pesničkom knjigom, *Dnevnik razdaljine*.

Novi pesnički tekst Marije Šimoković odlikuje odsustvo interpunkcije i velikog slova, razgovornost, deskriptivnost i motivski i idejno razbijena liriska naracija sa prevashodno depatetizovanim emotivnim usmerenjem u asocijativnom variranju motiva: ljubavi, traganja za smislom života i doživljajem celine, večnosti i spasenja. Pesnikinja se poigrava sa tri različita nivoa stvarnosnog, odnosno fikcije. Na prvom je prisutna stvarnost lirskog subjekta poeme, na drugoj stvarnost njenih fikcionalizovanih junaka (devojka i mornar) i na trećem stvarnost konstruisane stvarnosti – ličnog doživljaja istorije (Sarajevo). Sva tri narativna toka ili statusa u međusobno višestrukim različitim interakcijama i ukrštanjima obrazuju jednu stabilnu realnost umetničkog teksta bogatu semantičkim jezgrima kulturno-istorijskih referenci koja održavaju napetost poeme.

Narativni okvir za *Dnevnik razdaljine* su Tarot karte, odnosno Knjiga života ili Velika arkana – „srce“ tarota, simbol duhovne, emocionalne, intelektualne i fizičke snage čoveka – kojima su se koristili mnogi značajni savremeni pisci, poput Itala Kalvina, Mišela Turnijeja, Umberta Eka ili Milorada Pavića. Velika arkana je predstavljena brojevima, imenima i značenjima koja u poemi figuriraju kao didaskalije. Tarot je, dakle, na izvestan način projekcija, dok svaka od dvadeset dve karte iz špila predstavlja instinktivne životne slike, iliti, jungovske arhetipove. Pomoću dvadet dve tarot karte – „kroz koje se najlepše putuje“ – tj. dvadeset dve fragment-tarot pesme, pesnikinja prevazilazi, tačnije, premošćava vremensku omeđenost i poklapa vremena ne bi li se došlo do konačnog odgovora-reči nemušte (koju u prvim stihovima, paradoksalno, izgovara luda), takozvanog, Apsoluta ili Kamena mudrosti. Odgovor na najveće pitanje: Šta je istina? Tarot poput proročanstva pokušava da odgonetne. Pesnikinja, pak, s druge strane, poezijom kao svojevrsnim proročanskim govorom, u igri sa mitapoetskim elementima i kulturno-istorijskim pamćenjem, gde se spreže lično i opšte/univerzalno, uplitanjem vidljivog i nevidljivog

(„razlika između onog što postoji / i onog što ne postoji / ne postoji“), održava unutrašnju ravnotežu između epskog i lirskog, i angažuje čitaoca na strani tragača-odgonetača: „sa rečima je kao sa kartama / kako ih tumačimo / tako nam se i događaju“ (121); „u tumačenju snova i karata / uvek ostaje nešto što nam izmiče“ (88), zbog toga „pesma je jedina veza sa istinom / koju ostavljamo za sobom / kada zaboravljamo da se vratimo“ (14). I dok se s jedne strane afirmiše fragmentarnost, s druge strane je, paradoksalno, upravo ona kohezivni element poeme.

Reklo bi se da Šimokovićeva nastavlja da gradi svoj višeznačenjski svet od ostataka svakidašnjice, u preplitanju realnog i imaginarnog, mitskog, oniričkog i onostranog, sadašnjeg, prošlog i vanvremenskog. Ostaci i krhotine sveta kakvog ga poznajemo postaju nosioci i dominantni elementi unutar pesničkog teksta. Stiče se utisak da je bazična pesnikinjinina potreba da se sve(t) re/de/komponuje, kako bi se promenom vizure, u kaleidoskopskom prelamanju, svet mnogostrukih egzistencijalnih ravni i dramatična stvarnost što bolje sagledali: „sve liči na postmodernu koja je / počupala noge vremenu“ (21). Kako su velike naracije izgubile tu snagu da okupljaju kolektiv, njihovu ulogu – shodno informacijskom i masmedijskom dobu hiperrealnog sveta – na sebi svojstven način preuzimaju male priče (postavku pomenute problematike odlično ilustruje prošle godine objavljena knjiga Dragana Babića, *Twitter priče*). Na nekoliko mesta u poemi videćemo autoparodiju metanaracije: kada pesnikinja ironizuje i parodira informativnost samom informativnošću (skajp, SMS, kajron), dovodeći u pitanje i opovrgavajući stvaranje analogije sa kvalitetom tj. stepenom moći saznanja posredovanog logikom i zakonima Mreže. Istovremeno, pesnikinja nam sugerše da preispitamo vlastiti odnos prema stvarnosti: da li je stvarnost ono što vidimo ili ono što mislimo da smo videli kada gledamo, odnosno, da stvarnost nije uvek ono što nam se čini i kako nam se čini da jeste, već da je suština možda upravo u tim ostacima uveličanih pesničkim sočivom, aktiviranim iz potrebe i osetljivosti za sliku i detalj. S tim u vezi, treba reći da je njena glavna jezička jedinica slika, zapravo, višeznačna slika koja spreže ne samo vizualno, nego i auditivno, sa nastojanjem da zahvati sva čula. U višestrukom prelamanju slika uviđamo rad imaginacije i opservacije koja ide mnogo šire i dublje od impresije primarnog doživljaja i površnog svakodnevnog opisa, pogotovo kada se transponuje na emotivni plan, kroz narativnu ravan o dvoje zaljubljenih i razdaljine koja će ih ponovo spojiti i obrazovati celinu premošćavanjem vremena: „ko načne celinu polovina je“ (99), „jer ne uspevamo razumeti / da tek sabiranjem postajemo / ono što smo naumili biti“ (105); „a jedno broj u kojem se nalaze / svi ostali brojevi“ (111); „srce ne greši u koracima“ (65); „ljubav je jedina vredna pomena / karta

presuđuje“ (101); „razumom tražiti put do ljubavi / isto je što i tražiti svetiljkom sunce“ (124).

Dovođenje u vezu Velike arkane sa jevrejskim alfabetom (koji ima 22 slova) i krajem velikih narativa, postignuto je posredno, uvođenjem „knjige nad knjigama“ – *Sarajevske hagade* (heb. *hagada* – priča) – *knjiga izbavljenja*: jevrejski rukopisno oslikani kodeks koji su u Bosnu i Hercegovinu doneli proterani Jevreji iz Španije – Sefardi. Zahvaljujući posedovanju *Sarajevske hagade* junakinja pripovesti odgoneta zagonetnu reč koja joj omogućava da premosti vreme, da se iz zrele dobi svog života vrati u prošlost, pre 27 godina, u godine devojaštva, i izmeni tok vremena i nemile istorijske događaje, potragom i najzad nalaženja večnog života kroz ljubav prema mornaru. Jedinstvena, čarobna reč kao osnova sveta omogućava da magija bude izvedena, da se vreme regeneriše i spreči ono učinjeno – atentat na Franca Ferdinanda i Prvi svetski rat, te spaljivanje sarajevske Večnice sa obimnom bibliotekom pred kojim se incident i dogodio – analogija sa Aleksandrijskom bibliotekom i krajem velikih priča: „suština ideje bila je krug uroborosa / u kojem je kraj početak / i obrnuto / tako posmatrano sve ponovo izgleda / moguće“ (63). *Dnevnik razdaljine* svoje mistično traganje za smislom života završava spoznajom da je reč onaj osnovni i sveti element sveta, dok pesničko iskustvo počiva na veri u magijsku moć jezika i njegovu obnoviteljsku funkciju.

Za poeziju Marije Šimoković očekivano je da urbani milje, grad, bude okvir u koji pesnikinja postavlja svoju poeziju. To je najpre Subotica, ali i drugi gradovi, poput Sarajeva, Budimpešte, Zagreba, Beograda... Već od pesničke zbirke *Majstor žudnje* Marija Šimoković je ispoljavala svoju vezanost za Sarajevo. Ovako gledano, možemo reći da je *Dnevnik razdaljine* nedvosmisleno omaž ili posveta Sarajevu i njenim građanima. Kako je Sarajevo grad koji je prati već dugo u pesničkom smislu i imaginaciji, reklo bi se da je sa *Dnevnikom razdaljine* umnogome postao tačka orkestracije drame ljudi i grada. Jasan istorijski podtekst u kom se kreće poema, pokušava da spoji dve tačke u vremenu, u jedinstvenom prostoru Sarajeva – „mestu susreta“, sećanja, zanosa, ljubavi, udesa i tuge. Njegovi toponimi i poprišta istorijskih previranja postaju poprište traženja jedinstvene reči-šifre, a čitava poema potraga je za jedinstvenom rečju kao sabiralištu suština i ujedno odgonetanju misteriozne, velike zagonetke koja se razrešava pažljivim čitanjem/tumačenjem teksta: „valja naći tačku u koju se sve sabira“ (63). Čitava knjiga je tako određena idejom da sve što je nestalo ponovo nastane i bude, bila to subjektivna ili opšta, faktična istorija. Naslovna sintagma obuhvata nastojanje ilustracije sa korica knjige – detalj slike *The Miracle of Red Sea* iz knjige *Sarajevska hagada* – da se u jednu tačku saberu vremena sa svojim narativima rasutim po

mnogim kalendarima. Na stranicama *Dnevnika razdaljine*, Sarajevo čitamo pre svega kao intimni događaj u biću lirskog subjekta poeme, a tek onda kao istoriografiju sa stranica udžbenika i enciklopedija.

Autorka serijom malih narativa kojih su nosioci tarot karte, ispisuje poeziju sa mnoštvom asocijativno-simboličkog naboja i metaforičkih uobličavanja, u preplitanju sudbina sa niti istorije i njenih relacija, preusmeravajući ih u privatno i intimno iskustvo. Sarajevo, tako, više nije samo objekt ili simbol nečega što se istorijski posmatrano dogodilo subjektima pripovesti, već i događaj koji se dogodio Sarajevu: „gde je iz principa / počeo rat“ („lament za sarajevo“, 127). Pesnikinja ističe važnost promene perspektive i ugla posmatranja, dosledno amblematici tarot karata – njihove ambivalencije, tj. inverzije značenja: „ako je ubica obrnuta slika ubijenog / kao što je luda obrnuta slika kralja / nisu li tek tako celina“ (89). Luda, na primer, može da bude mudrac, dok smrt ne mora nužno da znači kraj, već rođenje: „rođenje je obrnuta slika smrti“ (109).

Budući da pesnikinja pristupa predmetu svog pevanja kao alhemičar (videti na primer zbirku *Kinovar*), pesme-fragmenti poeme *Dnevnik razdaljine* stvarane su od pažljivo priloženih sadržaja iz različitih sfera života i umetnosti. Sinkretizam poeme naročito je izražen relacijama između literarnog, likovnog i muzičkog segmenta. U poslednjem, epiloškom delu poeme, *Lamentu za Sarajevo*, segment se završava melanholičnim klavirskim notama i sinkopama kanadskog džez pijaniste i kompozitora Oskara Pitersona. Čitanjem se aktivira reakcija, ono postaje put ili traganje za Apsolutnim, tj. Kamenom mudrosti, dok istovremeno znači i ukidanje granice između života, smrti i umetnosti: „mi ne primećujemo same stvari / samo razmak između njih“ (29); „svako ima svoju razdaljinu / ali one najveće / između reči i značenja / niko ne uspeva da dokuči“ (93).

Dnevnik razdaljina je knjiga o putovanju kroz vreme, između onoga šta je istina i traženja odgovora na to pitanje koje nikada nije jedinstven i konačan, već duboko ličan i ključ za tajnu nas samih. Pesnikinja suvereno kombinuje pesnički govor sa govorom proricanja, na granici izrecivog i neizrecivog. Ukrštanjem značenja karata tarota i semantike, pesnikinja uspeva da saopštava neminovnosti uobličene kao male, lako pamtive mudrosti (primer: „bez ludine energije / svi bismo bili obični“ (120), „istina je laž u drugom obliku“ (81), „nije li zločin kazna pitam se“ [89]). Čitalac zauzima ulogu saučesnika ili svedoka događaja, ali i učesnika igre koju tekst pokreće, s naglaskom da nijedna od izabраниh pozicija nikada ne isključuje onu drugu.

Oskar Piterson:

https://www.youtube.com/watch?v=cSX_7ejc5u8&feature=player_detailpage

Marija Šimoković

lament za sarajevo

ferdinandov pokrov

na kojem se naziralo lice ulice
deljen toga dana po novinama sveta
još je visio preko praznog zavetnog kovčega
u kojem su dogorevale brojke i slova
skele preko većnice gde je iz principa
počeo rat
još su se tresle od straha
bez vetra i omorine
svet je bio svetlo smedj kao plodovi
divljih kestenova dok razmišljaju
da li da im izrastu trnci
uranijum je već bio siromašan a ljudi
pretrnulih zuba tek izišli iz garaža
podruma i skloništa
bilo je vreme obilja kada je beharalo
a cvet nije davao plod godinama
pod stresom od prizora
i bilo je nevažno da li će biti krivi
oni što su u podrumima i haustorima
pravili mešavinu rasa i masa nacija i pokoljenja
da li će kasetne bombe sprečiti pčele da zuje naokolo
praveći se lude i dirindžeći po kafićima
jer do meda više nikom nije stalo
ni njima ni inima
sve je bilo veselo
samo što nekih zgrada iznenada preko noći
do jutra više nije bilo
lastavice su se gnezdile bez reda i zakona
poispadale ispod streha nepostojećih kuća
sve je mirisalo na garež i parfem ala sofija
na prisnost svih onih pogubljenih iz hagade
slike su se smeštale u nove prostore
nezaštićene i u komadima
tako je istorija koja je zapela o kaldrmu
baš tu na kraju ili početku baš čaršije
dva puta ponovila grešku
jednom kao ram a drugi put kao ogledalo
obe slike delovale su nakazno
poput grosovih karikatura
ili kao stranice iz fakela karla krausa

2.

ne moram da idem u sarajevo da bih bila tamo

3.

nusret i alma maler vesna i paja pašić
čoki i jedna želja
sve je stalo u mali prostor madraca u prozoru
punog gelera
deca su bila oslobođena od prostora

a on je bio klaustrofobičan
dok prebiram po galerima u pepeljari
ne napušta me osećaj da sabiram iz ljudi
sve kapi ostale u sećanjima
vesna još uvek mesi hleb i nudi mi oproštaj
ja jednako razmazujem sladoled po tanjiru
i gledam je ispod oka da mi ne promakne
ni kap njene dobrote

4.
neću da znam kada su sarajevo pogodili u izvor
pa sada i sred sebilja
svi piju vodu razdora
ne sluteći da uzalud nameštaju osmeh na usnama
otvaramo se jedni drugima
pozajmljujemo nevidljivima identitet
tražimo nove izvore nove retuše nove fotografije
jer svet je stao u foto šop
i ništa više nije kao nekada
samo ljubav bezrazložno bezazlena
i sećanja na pultu starog hotela evropa
negde u predelu izmedju glave i srca
samo pisma u velikom drvenom kovčegu
ispod kreveta u sobi sa pogledom
i samo naša imena na koja se ponekad
ganuti istorijom bola
i sami odazivamo

5.
Bog je sve vreme bio tu
mi smo mu zamaglili pogled dimom spaljene istorije
u biblioteci kraj miljacke
koja je sačuvala prazninu
koju su svi ljudi na ulicama
svi oni nagnuti nišanima zajedno u budućnost poneli
neko je uvek pitao bist du schulz
pa bi se posle čula dva metka
tako je celo sarajevo postalo streljište
sa parnim mecima za svaki slučaj
i nikada se nije pojasnilo
kako su se ta dva metka suočila u glavi
izmedju biti i ne biti nikole od stradforda
dok je svojom rukom
u slojevima vremena tražio
sinkope
oskara pitersona

Jovan Nikolaidis

Jel Sarajevo gdje je nekad bilo?

Oni neće u pakao

Odlazim u Sarajevo. Nakon toliko godina boraviću u gradu u kome su započele, nastale i za sva vremena data mi da traju najvažnije i najljepše darovnice moga života. Idem da to stanište iz prošlosti još jednom obidem, u njega zavirim, pa da se vratim oslobođen fantoma koji su se mojim bjekstvom od Zla stanili bili u mojoj savjesti i žalu.

Dok se automobil sa zanesenim vozačem zabija u pastoralnu pustoš pivske visoravni, prepoznaje on put kojim je davno, davno otišao iz Grada, u nadi da će se brzo vratiti. A vraća se tek nakon četvrt stoljeća, slomljen u tijelu ali iskustvom očeličen, vjerom u duši mišlju da je dobrota najbolji odabir čovjekove prirode. Sve ostalo su scile i haribde i put u ponore.

Sarajevo nakon toliko vremena sada spava i ne sluti da se njemu približava, pored toliko putnika ka stanici bosanskoj, i jedna uspomena od koje ovaj što je Gradu nosi već treperi kao dječarac u koledžu pred prvom ljubavi. Još jednom da sve to obuhvatim pogledom, dodirnem sjećanjem, pa da mi bude lakše na ledini počivala, u koju se stani svaki život ljudski. Nakon svega.

Kako otpočeti tekst koga je sebi obećao da ispiše nakon tražene i dopuštene avanture koja počinje jutra septembarskog dvijetisućpetnaeste, zadatka neprijemljenog njegovim godinama a pokrenutog njegovom upornosti. Vjerujući da je i dalje poletan, snen.

Napišimo ovako: „I onda je čovjek koji ispisuje prve riječi oproštaja koga očekuje, jednom davno bješe, stečeno blago sarajevsko pokupio i ostavio Grad. Da mu dušmani iz šumetina, brundavi medvjedi i pomamljeni vuci to ne otmu, otruju, satru. A Sarajevo, grad njegove porodice ostavio na nemilost paklu koga su naslutili mudri i proračunati. Ostali nisu znali mnogo o jadu koji im se približava, zbunjeni tek monstruoznim likom strave koju je proljeće, umjesto behara, počelo da posipa razdraganom bjelinom kotline sarajevske. On je znao.

Godinama je nosio u grudima sleđenu grudu grijeha: što sam otišao? Sarajevo sam napustio, on mene ne bi.

Putnik se prenuo. Pred njim se našla kosina Šćepan Polja i graničari koji se smiju. Formalnosti na prelazima dvije države između kojih, kažu nam to oni što naše sudbine i dalje kontrolišu, nema spornih pitanja. Sva su riješena, na obostranu blagodet svih naroda bratskih Crne Gore i Bosne i Hercegovine.“

Kraj puta koji vodi ka brodu na Drini (put vijugav i prašan - isti kao i onda kad sam posljednji put njime bježio, šljunčani dokaz svim našim naivnostima, jer je je laž stalna a istina sporadična, čovječe božji!), zaustavio sam auto. S lijeve strane, nedaleko, mom pogledu dalo se mjesto gdje se Tara i Piva grle i utapaju u sestrinsku Drinu. Zelene vode između još zelenih šumaraka, prošaranih tek naslućenim zlatom listopadnog gorobilja, u zvuku razuzdane vode koji odozdo stiže do mojih ušiju. Sam i u šetnji, naprijed-nazad po travnatom komadu tla kraj ceste, udišući umidnu svježinu pristiglog jutra.

U knjizi „VRIJEME KOJE ODMIČE, savremeno bosanskohercegovačko pripovijedanje” postoji priča Marka Vešovića “Oni će u pakao”. PLIMA je to objavila 2000 godine. U tom tekstu pisac opisuje pokolj muslimanskog življa od strane srpskih oružnika, na samom početku prohujalog rata, upravo na ovom mjestu ili u neposrednoj blizini visa na kome sam. Opis je kratak, dramatičan i nadasve vešovićevski upečatljiv. Tražim mjesto nedaleko od mosta Šćepan Polja, uz briježje, na kome su se mogli desiti zločini iz Markove priče. Vidim ruševine kuća podalje od mjesta na kome sam. Zidovi bez krova i prozora - tako izgledaju domovi poslije paljevina. Drugih znakova nema. Ni mezarja, ni kog drugog traga zločinu, sem tih sivožučkastih zidova među koje je nekad stanovao mirni živalj. Vraćam se do automobila i nastavljam vožnju.

Kraj benzinske pumpe Broda na Drini opet zaustavljam vozilo. Vadim iz gepeka zavežljaj. Idem do sredine mosta; u nedovršenoj priči “Bijeg” opisujem skitnicu koji u mrkloj noći, dok prelazi mostom s jedne na drugu stranu Drine vode, ne znajući kamo ga dalje nosi dobrovoljno izabrano putovanje-bjekstvo, osluškuje kako pod njim neko ili nešto jeca i urliče, mumla i reži, cvili i stenje - to iz nevidljive vode što se otima noćnom miru, poklani i ubijeni nesretnici, u nju bačeni, vapiju da ih se povadi i sahrani na mezarjima okolnih sela i katuna. Sad, kao skitnica iz moje nedovršene priče, i ja gledam podase zelene tokove rijeke koja vjekovima nosi ostatke nepogoda. Ljudski su grijesi nalik krijestama talasića: namah se gube, mijenjaju i iznova nastaju, danima, godinama i vjekovima. Između tih kratkih činova naše nesavršenosti vrijeme donosi zaborave. Zlo se vječno umnožava i vraća, gurkajući dobrotu. Čovjek mora da svjedoči jer je dobrota, doista, slabašno treperenje u tokovima života.

Odmotavam papir i vadim buket (još u zoru, prije kretanja na ovo putovanje, sabrao sam sa svog imanja maslinove, lovorove i ruzmarinove grančice i povezao ih bijelom trakom), pa ga bacam rijeci. Zeleni svežanj namah nestaje u dubinu vječno uznemirene rijeke. Vraćam se vozilu. Nekoliko ljudi koji sjede za stolovima kafanske terase prate me pogledom. Put me vodi dalje: još sat i po lagane vožnje i biću u Sarajevu.

Oni više ne stanuju ovdje

Penjem se sa Grbavice na Vraca kao da savladujem uspon sa neke kosine na Alpima - polako, korak po korak, gledajući predase gdje moja noga stupa. Sa hiljadu zastajkivanja uz krivudave uspone Ozrenske ulice. Jesam li to ja, student, prije četiri decenije, rastojanje od Filozofskog fakulteta do sobička na prevoju Vraca maltene pretčavao, ili je to bio neko drugi? Sad se pitam znajući da je pitanje šala kakve često postavljam sebi, da se tješim ili narugam. To činim često samom sebi: bude mi lakše od samoigre, dok bisage života premještam s ramena na rame ka starosti putujući. Sa Njom u društvu, rukom pod ruku, koja me je pažnjom i strpljenjem obasipala, djecu našu odgojila, kuražeći me a i sama životom umorena. Razvučeno vrijeme ljubavi i siromaštva. Koga sada, da uspomene u meni ne usahne, hoću da potvrdim, tražeći kuću u kojoj smo podstanarili. Kao da idem na poklonjenje mladosti i mukama. Jer su i meni i Njoj dani mladosti i srednje dobi u odricanjima protekli. U strahu ali i nadi. I u silnoj vjeri da svakome jednom svane ako strpljivo tminom korača. Naše doba imalo je Nadu poput zdravog djevojčurka, prkosnog i ubijedenog. Današnjoj mladosti nada je nalik sipljivoj tuberanki koja dok hoda udara o hridi očaja. Takvo je vrijeme bilo, takvo je danas vrijeme.

Našao sam tu kuću, pećinsko prizemlje. Isti maleni prozori, grbavo dvorište, kapiju što se jednako kao nekoć uz cijuk otvara dok je pomičem i penjem se na sprat. Da nađem našeg gazdu, onda siromašne i blagorodne ljude. Ima li ih među živima, hoće li poznati ‘Ulcinjanina’?

Zvonce ne radi, bojažljivo kucam na ona ista drvena vrata vlasnika, premazana debelim slojevima boje za željezo. Otvara mi ih dijete plave kose, bucmasti djevojčurak. Na njenom licu, osim zbunjenosti, prepoznajem osmijeh njenog oca, sina jedinca gazde Meha i hanume Fate.

Pitam za ukućane. Odgovara da je dedo umro prije njenog rođenja. “A Fata?” Umah je pustila suze i jeca: “I nena je o’šla na ahiret” “A babo tvoj, gdje je?” “Radi na Otoki, drži čevabdžinicu”. “Kaži Feridu da je Jovan bio, davni vaš podstanar, i da ga pozdravlja”- pa se okrećem od djeteta, zatvaram kapiju i silazim u Grad. Opet nogu pred nogu (strma je i skliska vavijek ulica Ozrenska), dok u mojoj glavi prelijeće milion slika: potvrdio sam uspomene, Njoj ću sve ispričati, kad joj se vratim.

U sunčano popodne istoga dana trolejbus me odvodi na Dobrinju: hoću da obidem ulicu gdje smo koju godinu pred rat dobili stan. Od bivše države za koju su govorili da ne valja. Ušli smo tada u novi dom ozareni. Prvi Dječak se vrtio sobama i po balkonu, vičući da će se, nakon tjeskobnog staništa saVraca, u ovom novom izgubiti. Drugi Dječak se skutrio u dječjoj sobi, pitajući me: ‘Je li ovo doista bracova i

moja soba'. Ona i ja smo, tada, zagrljeni, izašli na balkon gledajući kako se Trebević žari od sunca koje je zalazilo iza Igmana.

Nakon dosta lutanja i kruženja naseljem, pronađoh zgradu u kojoj smo stanovali. Izmijenilo se dosta toga uokolo. Prepoznao sam školu u kojoj su moja djeca odlazila, i crkvu na brijevu u koju nijesam ulazio, sve je drugo bilo skrito, osobito tuđe meni, uljezu. Drveće je naraslo, topole visoko uvis i žalosne vrbe sa vršcima grana koje dodiruju trotoar. Najzad sam ugledao toplanu naslonjenu na susjednoj zgradi, na početku uličice. Nad njom, kao okrugao kapelin na glavi klovna, podkresana krošnja vrbe, a uz toplanu - ružni kiosk s potrepštinama.

Ušao sam u ulicu Ivana Milutinovića. Zapravo u ulicu koja se nekad tako zvala. Sada, na zgradi s desne strane, bile su nad ulaznim vratima prikačene zelene limene pločice sa brojevima, a nad njima natpis: 'Trg sabora bosanskog'. Latinicom. Prekoputa, na zidu 'naše' zgrade: pločice su bile plave boje sa natpisom: 'Ulica Nikole Tešanovića'. Ćirilicom. Preda mnom se nalazio trg na kome se nalazila skalamerija od željeznih mreža i sklepanih dasaka. Zatvorena, nepoznate namjene. Na više mjesta na popločanom trgu, šljunak i zemlja: mjesta gdje su pale granate. Od onda do danas to niko nije sanirao. Pratio sam zelene natpise koji su se gubili na zidu susjedne zgrade, a nalijevo i nasuprot ugledah na zidu, u plavi limeni okvir otisnuta bijela ćirilična slova: 'Trg kralja Aleksandra'. Na broju 5, ulazu koji je vodio u naš stan, vrata su bila zaključana. Izgubio sam volju da pozvonim.

U grlu suvota, u prsima stud, u očima magla. Gotovo trkom izašao sam iz ulice sa dva imena i dva pisma, ponavljajući šapatom: 'oni više ne stanuju ovdje'...

Oni takvi jesu, oni tako hoće

Znam, jasno je meni da će mi mnogi čitalac, čim krene okom po mojim rečenicama, reći: opet ovaj zapisivač što insistira za jedinstvom u razlikama! Pa, imaju pravo ti kojima je dosta mojih solilokvija o multikulturalizmu, o braći po životu i tegobama, što oru životom sa malo radosti u grstima. Doista, malo je zapisivač postigao pozivima na zajednički život - opovrglo me i vrijeme i događaji u njemu. Na raskrsnici života stojim i dalje usamljen, dok su se jarani, zemljaci, plemenici, kumašine i pobratimi već sakupili i ostavili me samog. Strašilo jesam koje se vrti tražeći zajedništvo a malo ko za takvim haje. No, ne odustajem, iako je jasno: u želji da pripadam svima zapravo ne pripadam nikome. Skoro će sedam decenija kako se moj složeni genetski potencijal (sastavljen od grčke, cincarske, albanske i crnogorske krvne mješavine, a nije nemoguće da se još koji gen iz davnine uselio u moja krvna zrnca) gibao ka svima

- klasje tvrde stabljike, svim vjetrovima putokaz. Malo je vajde bilo. No, recite mi vi, kojima sam zaludnjak, nakon svih kalvarija kojima smo svi svjedoci i saučesnici bili: sunce koje prži naša tijela zar svima ne sija, zar kiša ne pada na sve krovove svih kuća. A u njima svakovrsna čeljad, i svi o suncu snuju kad je hladno, povjetarce ždiuju kad su vreline julske. Oplakuju svoje mrtve istim suzama sve oči ljudske, isti je kikut i ushit onih što su novom životu svjedokovali. Sve dok se ne izađe iz sebe, na poljane nacija i vjera balkanskih, dok nam se krv ne uzbući i nervi istegnu - mi smo samo to: ljudi. Dok nas ne pozovu trube satanske na zborovanja i diobe. Oda-zvali smo se, jesmo, sluđena djeca leđima okrenuta jedni drugima. Hvala lijepa, ja sa vama neću!

Nešto i neko se vavijek priječi stazom ljudskom, krivudaju naše sudbine, a mi ni po jada da shvatimo: svi putevi ovog svijeta nisu dati ljudima da se dalje nego bliže jedni drugima. Zato se i pokreće čovječanstvo: da se sretnemo, ne u ponore da srljamo. O tome hoću da iznova epistolu ispišem, braćo moja po peru i ćuskiji, braćo po vjerama i nevjerama, po crnom, žutom i bijelom, po zelenom, plavom ili crvenom braćo. Makar bio poput onog što je kraj dubokog vira neplivače upozoravao da ne skaću u njega, a oni vjerovali da je pličina. Ljudi nerado slijede Nježnost i Dobrotu, vavijek preko trnja hrle drugoj strani, ka Himeri djeca. Stoga, na volji vam je da se podrugujete riječima što slijede. Da moj ushit druželjubljem banalnošću nazovete.

Dvije sedmice sam u Sarajevu. Stigao sam, osim po tragu uspomena, i da vidim gdje su stupice i brane, trvenja i odbojnosti. Neka me Bog ubije ako sam i od koga, ni na jednom mjestu dok Sarajevom hodim, čuo škrkut zuba. Niko da mi ružnu rekne, ne dočekah viku na me, a na svaki upit dobijao sam smiren i vedar odgovor. Poneko me pita odakle sam; takvi će kad su me čuli: neka neka, dobro je što si nam došao. I mi bi tebi, samo je nešto stislo oko novca, a i nema se kad od trke za životom. Sve po redu, mehko i svilenom, ni po jada da mrgodu sretnem. Ili sam ja naišao u pogrešno vrijeme, ili me neko masno slagao pričom kako se narodi u Bosni i Hercegovini ne trpe, već svade i bogaraju jedni na druge iza svojih busija. Nije valjda da ja sanjam šeherom prolazeći?!

Na Baščaršiji išćem kahvu doljevušu. Stave uz osmijeh kraj mene fildžan i poveću džezvu. I orošenu čašu boze. Momak je u bijeloj košulji, vezom išarana dolamica mu preko ramena, tamno zelena kićanka sa crvenog fesa pada mu preko desnog uha, miriše mladost kraj mene. Na tanjiriću dva rahat lokuma. Pa se, u rahatluku, osvrnem kaldrmi po kojoj promiče silan svijet, odasvud šetači. Miran sam i zadovoljan: sve je ovo moje jednako kao i njihovo. Zanatlje koje kuckaju u tepsije - kao da budisti zvončićima mašu, udaraju postolari drvene klince u donove, eno s prikrajka iglama umeću šarene niti vune u ćilim, hljeb

mijese i pjevuše o sevdahu, komadiće mesa prevrću nad dimom roštilja. Silan svijet zabavljen obavezama. A ja, osokoljen i u dokolici, grickam lokume.

Odem potom u aščinicu: sijaset jela, pune su sinije i čase od plemenite kovine, opojan miris začina, iz dalekih brda i dolova stigli aromati u sunčano prijepodne, moje djetinjstvo sve ih pamti, nema nijednog jela sa sofre koga moja majka Crnogorka nije znala zgotoviti. Nebrojeno sam se puta istima sladio kod mojih muslimana iz sokaka ulcinjskih. Pa biram, a red dugačak: sogandolma, krzatma, japrak-sarma, šiš-čevab, sarajevsko pače, keške, satramač-čorba, pirjan, tarhana, ičija, masni tirit, dolmljeno janje, bamja, prijesnac pita, burek, zeljanica, sirnica, tikvuša, krompiruša, kljukuša, uljevak, jalandžar sarma, saruk sarma, jalniš dolma... i vrti se meni od silnih slasnica.

Kiselo ovčje mlijeko nakon sitosti, da se sve slegne ravnotežom sladokusca.

Osluškujem govor množine. Ne vidim ničega ružnog, ljutitog, svak' o svom poslu, svom zadatku vjernik. U to se oglase mujezini. Ićindija. Sve teče po redu, pod kapom nebeskom život i ubjeđenja. Čega tu ima da ikome smeta? Požurim do Begove džamije i u kraju dvorišta mirno posmatram vjernike kako se predaju Svevišnjem. Njihov je to zanos, nada i odanost, molbu upućuju i vjeru potvrđuju na svoj način. Valjda sam i ja dijete božje što iz prikrajka pažljivo pratim ritual. Osjećam kako dio božje milosti iz srca tih ljudi i do mene stiže: poklanjaju mi vjernici dio svog mira. Nadu mi ne mogu dati, za nju se moram pobrinuti sam.

Odlučan da dan potrošim u dokolici, eto me do Vječne vatre. Prije neko vrijeme pročitah da je neko nad slovima koja slave oslobodioce od fašizma, ispisao grafit: Allah je vječan. Ne nadoh grafit. Nepristojan je to bio čin, neprimjeren, ruže se time i Allah i Oslobodioci, pa su brižni ljudi obrisali skaredan natpis.

Ako su ime Ulice Vase Miskina promijenili u Ferhadija (rekoše mi da se ta džada nekoć tako i zvala, pa se ljudi vratili imenom), ostala je Titova ulica. Kome zbog toga može biti krivo? Vidim u tome i simboliku. Doista je naš veliki državnik djelovanjem spojio mnogo toga od iskona: muslimanima ono što oni jesu i što hoće, hrišćanima ono što oni jesu i hoće, a ljudi mu ulicu dali sred urbaniteta kome je on, mitelevropejac, vaspitanjem i pripadao. Nakon Marijin Dvora, počinje slijeva stambeni blok koga je izgradio socijalizam. A što su Grbavicu zvali radničkom i vojničkom spavaonicom, šala je iz vremena na koga samo zlurad ne može da bude ponosan.

Popodne me zateklo u 'srpskom' kraju. Između Lukavice i Vojkovića pronađoh pečenjaru i puno svijeta za stolovima. Umetnuh se među zdravi svijet. Nedjelja je, bješe panađur u slavu neke svetice pravoslavne. Srpske zastave i popovi, zadovoljna lica

slavljenika, vrte se peciva i plete harmonika. Tu sam se, grijehnik, omrsio prasetinom, preko jutarnje boze i kiselog mlijeka natovario nekoliko čaša piva, pa dan završio slušajući pjesme-ojkalice, napjeve seoskog življa sa okolnih brijegova. Miran, zadovoljan.

Dnevno putovanje koje mi daje tradicije naroda koji takvi jesu jer tako hoće. Svako ima razloge svoje da bude ono što je. Bog nas sve veselio i mirio! Uime Muhameda Proroka i H(K)rista Sina Božjeg. Am(i)en!

Oni su jedni kraj drugih tegobe života vremenom prtili

Volim Andrića pisca. Ipak, s vremena na vrijeme, iz njegovih rečenica, konciznih opisa i uvjerljivih dijaloga, osjetim u tekstu hladnoću, suzdržljivost, kao da ju je k čitaocu poslao alien. U njegovom stilu kadšto je suviše zanata, posna mi se učini izbrušena rečenica. Poželim da usred nje nešto vrisne, bukne. Ne. Uvijek hladnoća diskretnog misionara, gnom okovan ledom. Tuđ mi bude kadšto taj čovjek, Andrić Ivo, inače veliki pisac, jedan od najvećih, naših jezika majstor. Dakako, nisam ga upoznao niti bio u prilici da se s njim družim, pa moja opaska može biti površna, ali me knjiško saznanje o njemu kao osobi često uznemiri. Teško mi je da priznam da se među velikim piscima nađe i pokoji prelivoda, mrgodnik, pa i zloća. Računam da je dobar pisac jednako i dobar čovjek, a nije uvijek tako: Andrić je meni mutna, gotovo nezemaljska pojava, suprotna Krleži, koji je takođe bio ciničan u komunikaciji s ljudima, ali stamenije moralne građe, jasniji u svojoj bezobraznosti. Bio je otvoreno drzak, Andrića doživljavam bezobrazno podmuklim. Najzad, i da ništa o Andriću ne znam, a da znam da je jedan od graditelja projekta/programa o satiranju Albanaca, dovoljno mi je da se od njega, čovjeka, daljim. Sva oprez, uljudnost i kruta gospodstvenost Iva(e) umire pred njegovim podacima iz biografije koji ga diskredituju.

Njegov tekst „Pismo iz 1920“ mi nikad nije bio blizak. Za mene je to plakatna književnost gdje teza kviri ugođaj opisa događaja i junaka. Zbunjivalo me pa i nerviralo to pismo koje je, tobože, pisac dobio od druga, ljekara Maksa Levenfelda: Bosna lijepa zemlja, a puna mržnje i straha! O čemu to Andrić piše, zna li on što je napisao? Ili sam ja sve to vrijeme, lunatik i utopista, živeći skoro dvije decenije bosanski život, prelijetao jašući na hatu srebrnih krila, a da nijednom nisam sa te visine pao u blato i šiblje stvarnosti. Biće da je ipak Andrić ovim tekstom htio da kaže i ono što blagorodan čovjek ne treba da napiše. Ne, Gospodine Ivo, Bosna nije zemlja mržnje i straha! Bosna jeste zemlja beskrajne patnje, ali i zemlja duboke ljudskosti. U kojoj se, po mjeri hude sudbine, s vremena na vrijeme, dese i nepočinstva. Kao i svuda po zemljinom šaru. Zemlja je Bosna, najzad, ona teritorija koju je ponajprije satirala široka dobrota

njenih ljudi i plemenita naivnost njenih žitelja. Da, Bosnu je uništavala njena dobrotu. I san koga je sanjao čovjek Bosne. Često mu se nije posrećilo da doživi ono što sanja. I, prije će biti da si ti, gospodine i družu Andriću, samog sebe vješto projahavao, čuvajući se u svom zamku od magle, u sigurnosti diplomatskoj i statusu ideološkom, a u takvom opreznom hedonizmu najviše je komocije i sebičnosti. A jesi li bio nacionalista, suzdržani skeptik i sračunati građanin?!

Ne želim da analiziram „Pismo iz 1920“ činili su to prije mene, sa raznim uglova, od mene pametniji. Ono što me sve vrijeme dalji od piščevih tvrdnji iz tog teksta jeste vješto sročena strategija, iz dubine političke i diskriminatorne iznikla, kojoj je cilj diskreditacija jednog naroda i jedne zemlje. Kako to biva: jedna pored druge vjekovima traju i oglašavaju se četiri sakralne građevine, čuje se zov s minareta, zvona jecaju katolička i pravoslavna, promiču u sinagogu marljivi judejski svijet, vjernici ulaze i izlaze iz tih bogomolja, u život i u vjekovnoj saradnji, a pisac tvrdi: ti se ljudi mrže i strahuju jedni od drugih. Tlapnja! Ne mogu i neću da vjerujem u to. Ali sam sklon da povjerujem da između one davnašnje priče Andrićeve i ovog današnjeg klerofašističkog naricanja kojekakvih ekmečića, čosića, bečkovića, karadžića, mladića i inih jahača okota šovensskog, postoji i jednako traje most ideologije kojim se prevoze zle sile i satanski tovari mržnje i straha. A to nije na Drini čuprija.

Ivo Eterović & Zuko Džumhur
Sarajevo s ljubavlju
Prosveta / Književne novine, 1983.

Mira N. Matarić

Pisanje kao oslobađanje *Seme Neoplante*

Seme Neoplante je prva knjiga profesorke Ksenije Dorđević koja živi u SAD. Rodila se i odrasla u Vojvodini. „Knjigu sam napisala iz potrebe za oslobađanjem od tereta istorije, koji svi nosimo kao Atlas na svojim leđima. Pisac se oslobađa prenoseći ga u knjigu. Istorija koju sam želela da prikazem vezana je za grad u kome sam je doživela sa neobuzdanom brutalnošću. To je Novi Sad ili Neoplanta, na latinskom.“ Izbor naslova je odličan jer potvrđuje latinsku izreku *Nomen est omen* (U imenu je opomena). Ona i danas ima isti značaj kao i u vreme krštenja ovog jedinstvenog, dugovečnog, nikad prestarelog, grada u sred Panonske nizije u Vojvodini. I pored svoje surove istorije, grad je i danas pun života i podseća na pticu feniks koja se diže iz sopstvenog pepela. Svojim imenom Neoplanta označava Novo naselje, novi početak ili “novi normativ kao u nemačkom,” po rečima autorke.

Priča prati živote Neoplantinog “semena” – ličnosti iz romana koje su različite nacionalnosti, verispovesti i ideoloških ubeđenja. Već istorijski te ličnosti i njihovi preci su se našli u istom kazanu na temperaturi usijanja pod napadima naizmeničnih agresora, Rimljana, Turaka, Austrougarske, Nemaca, snaga Osovine za vreme Prvog i Drugog svetskog rata i raznih oslobodilaca iz novije istorije.

To je priča o sazrevanju mlade devojkice čiji je život, kao i život cele nacije, razoren i zauvek izmenjen Drugim svetskim ratom. Samo se za vreme turbulentnog ratnog stanja i strane okupacije nacionalno i verski različiti živalj priklanja motu uzrok/opravljanje, koji postaje izgovor za zlodela, otimačinu, istrebljenje i genocid. Porodice se cepaju i mnogi članovi nalaze smrt u masakrima i logorima.

Linearni hronološki tok romana ispresecan je vertikalnim uranjanjem u fascinantno bogatu prošlost. Autor objašnjava da je cilj takvog postupka ne samo osvetljavanje korena grada kao glavnog junaka romana, već i poređenja prošlih sa novijim događajima. Modernom tehnikom kojom namerno razbija tradicionalna pravila jedinstva romana, ona kreira kolaž sačinjen iz brojnih scena o životu članova porodice. To je svojstveno ljudskoj memoriji. Kroz nju osvetljen, život je zagonetka sa po nekim prazninama. Fragmentiranost i razjedinjenost su rezultat rata, pod čijim udarom se raspadaju ili razmeštaju ljudski životi i cele nacije.

Ako se, kao rezultat tog tretmana, čitalac oseti na izvesnom odstojanju od karaktera koji su emotivno

izdvojeni, i to ilustruje njihove ratne ožiljke. Insulacijom se ličnosti brane od ranjavanja. Istovremeno pisac dočarava nostalgijom obasjane slike poznatih mesta, kao na primer Dubrovnika 1963, što će naići na odjek u srcima čitalaca. I autor i pisac prikaza su odrasle u gradu čija glavna arterija – Dunav - u sebi nosi pouku trajanja, isceljenja i preživljavanja. I premda je tačno da ono što nismo naučili iz istorije moramo da ponovimo, takođe je istina da se u istoj reci ne možemo naći dva puta (Demokrit). Život kao reka, teče neprekidno, vidajući i zaceljujući rane, vraćajući nas u svoj tok, večito. Stoga uvek ima nade, uvek prilike da se nauči i prosveti.

Namena knjiga kao što je *Seme Neoplante* je upravo ta.

Na pitanje šta ju je navelo da napiše roman, Ksenija Đorđević kaže da ga je pisala u potrazi za istinom. Ako ljudski soj može da egzistira jedino u harmoniji sa prirodom i drugim ljudima, zašto uništava i prirodu i čovečanstvo?

U modernom romanu obično nema samo jedna glavna ličnost čija traumatična iskustva dovode do novih saznanja. U tradicionalnom romanu piščeva poruka se objašnjava na osnovu smrti heroja i preporoda društva. Pravila klasičnog romana se raspadaju u modernom. U francuskom modernom romanu, na primer, može se naići na potpuno odsustvo tradicionalnih karaktera. Njihove uloge mogu da zamene objekti, gradovi, kuće. Na pitanje zašto neki pisci unose predmete umesto karaktera u svoj roman, odgovor bi bio da ljudi svoje ideale ugrađuju u svoj ambijenat, tako da karakter može da se pokaže direktnim oslikavanjem ali i indirektno putem predmeta u koje je uneo svoje obeležje. Ovaj indirektni portret karaktera se primenjuje i u ovom romanu na primeru kuće u Dubrovniku.

Kako je dobar deo svog života posvetila studiranju književnosti, autorka priznaje da ju je u kontemplaciji ovog romana inspirisao roman koji je nekad izučavala. Kao i u Darelovom *Aleksandrijskom kvartetu*, njen grad Novi Sad je u žiži događaja i radnje u *Semenu Neoplante*. I tu grad nije samo pozadina za radnju već postaje glavni junak. Ksenija Đorđević veruje da ovaj grad svojom istorijom potvrđuje njenu pretpostavku da je čovekovoj prirodi urođena dihotomija odražena u potrebi da sačuva život ali i da ga nemilosrdno uništi. "Ljudi grade i uništavaju u periodičnim navratima. Vreme ih ne uči da spreče uništavanje i samo-uništavanje, jer stvaraju i uništavaju da zadovolje urođenu potrebu i za jednim i za drugim."

Razmišljajući o etničkim, verskim, i ideološkim razlikama svojih junaka, spisateljica misli da "oni sebe smatraju članovima različitih nacionalnih enklava za koje su vezani ancestralnom pripadnošću i u koje su ih ugradile netolerantnost i fobičnost njihovih neprijatelja. Međutim, kao ljudi, bez obzira na svoju grupnu pripadnost, oni se bore da ostvare

život u harmoniji, da ostvare ličnu sreću i da ostave svoju poruku potomstvu".

U dijalogu sa autorkom ovog teksta, autorka knjige o zajedničkom rodnom gradu, Novom Sadu, objašnjava naizmeničnu upotrebu lične priče jedne ličnosti romana i povremenu upotrebu "trećeg lica" ili nepristrasnog naratora, željom da da veću autentičnost celoj priči koja se saznaje iz raznih izvora. Lični narator – dete, suočeno sa smrću nekih članova porodice prestaje da bude dete u svemu sem u svojoj moći da verbalno formuliše kataklizmične događaje. Nepristrasni narator preuzima naraciju u poglavljima gde neprisutno dete ne može da dosegne do događaja. Ukratko, "Pisci modernog romana uništavaju formu da bi došli do suštine," kaže autorka citirajući Rolana Bartea:

"Moderno pisanje je zaista nezavisan organizam, koji nadrađa književni čin, dajući mu vrednost stranu prvobitnoj nameri, neprestano ga vezujući sa egzistencijom u dva modaliteta, i namećući sadržini reči nedokučive znake koji sobom nose istoriju, drugi red značenja, kojim se samo pisanje ili kompromituje ili oslobađa svoga prvobitnog greha, tako da se stanje misli meša sa još jednom dodatnom sudbinom koja se često odbija od same misli, no uvek joj je opterećenje - a to je sudbina književne forme."

Premda njeni karakteri učestvuju u radnji romana od 1941 do 1966, Neoplanta živi mnogo duže. Zbog toga je autorka dodala istorijska poglavlja romanu. Ksenija Đorđević tvrdi da jedino istorija može pokazati pravi karakter jednog naroda. Premda se zasniva na životu, literatura je fikcija a svi karakteri su rezultat autorove subjektivne percepcije, čak i kad ličnosti imaju za model članove sopstvene porodice. Na pitanje da razjasni neuobičajeno formulisanje naslova poglavlja u kojima navodi mesto i vreme događaja, Ksenija Đorđević objašnjava da se tako lakše prikazuje hronološki red radnje. Izuzetak čine istorijska poglavlja koja ga prekidaju. Kao i drugi moderni pisci i ona eksperimentiše sa vremenom. Primenujući u podnaslovu i delove jednog dana za vremensko određivanje radnje, pisac aludira na vremenske etape ljudskog života o kojima su govorili Sofokle, Viljem Šekspir, Viljem Vordsvort i Sigmund Frojd. U njenom romanu to predstavlja starenje i ličnosti i grada. "Jedan ljudski život je samo jedan dan u životu grada. Ipak oni su organski povezani."

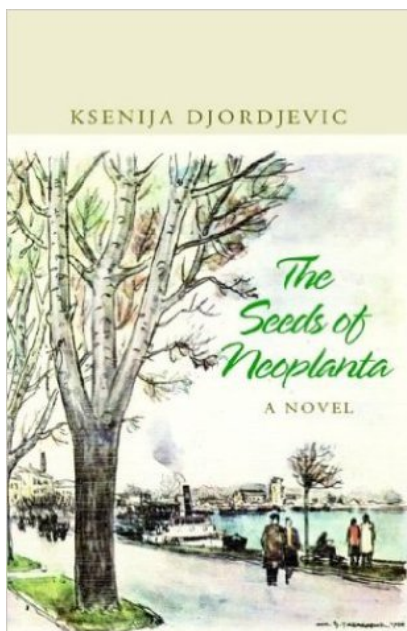
Na pitanje zašto nema više akcije u romanu, ona podseća da je to tipično za ravničarski narod. "Sve nevolje su nas zadesile, pa se onda povlačile i ustupale mesto novima. Mi smo jednostavno trpeli u očekivanju promene."

Pisac takođe objašnjava da njena narativna tehnika, umesto saopštavanja kroz akciju, izostaje, jer nije želela da kaže čitaocu šta da misli. Mnoga pitanja ostaju neobjašnjena u romanu, na primer, zašto Roži, jedna od ličnosti, pribegava samoubistvu devetanaest

godina posle gubitka svojih najdražih. Čovek se bori za život dok postoji nada da će on biti harmoničan. Kad te nade nestane, život gubi smisao. Smrt Bebe, druge junakinje romana, nikad se u potpunosti ne razjašnjava. Do kraja se ne zna da li je to ubistvo ili nesrećni slučaj. Tako pitanje kad čovek zaista umire ostaje otvoreno. Da li umire kad primi smrtonosni udarac ili kad životne funkcije de fakto prestanu?

“Roman je metafora”; zaključuje autorka ovog romana koji intrigira i postavlja kontroverzna pitanja, “Tu metaforu mora da odgonetne svaki čitalac za sebe.” Ova autorka, kao i Negovan Rajić, odabrala je da ne piše na maternjem jeziku, zato što joj je cilj prvenstveno bio da pouči strane čitaoce o istoriji grada u kome je i njen život uklesan, dakle strani umesto domaćih čitalaca. Pri tome, njen stil je daleko moderniji i zapadnjačkiji, a uzori iz anglosaksonske i francuske književnosti (kao u Rajića) a ne ruske književnosti (kao u Matejića i Jankovića, na primer).

Objavljeno u “Amerikanskom Srbobranu” 17. septembra 2003.

Odlomak iz Antologije Mirjane N. Radovanov Matarić: *Zašto pišete?* Izdavač „Zora“ Monrovia, Kalifornija. 2005. 299 str.

mira016@hotmail.com

Roman *Hamam Balkanija* predstavljen u Peking

Roman *Hamam Balkanija* Vladislava Bajca (Arhipelag, 2008) nedavno je objavljen na kineskom jeziku. Ovaj nesvakidašnji događaj po srpsku književnost desio se na Međunarodnom pekinškom sajmu knjiga. Na predstavljanju knjige na štandu domaćina govorio je jedan od prevodilaca romana profesor Cu Jue, dekan Škole za strane studije Univerziteta Anhu (drugi prevodilac romana je profesor Can Čanvang, prodekan iste ustanove).

O knjizi su govorili i Lin Čingfa, glavni urednik grupacije kompanije *Tajm Pablišing end Medija*, sačinjene od devet izdavačkih kuća, i direktor i glavni urednik Izdavačke grupe *Anhui*. Bajac je, tim povodom, dao i nekoliko intervjua kineskim književnim časopisima i medijima, potpisao sa ovom grupacijom ugovor o dugoročnoj saradnji (koja podrazumeva i osnivanje edicije Savremene srpske književnosti na kineskom jeziku), održao i govor o iskustvu saradnje Kine i Srbije na polju izdavaštva na Sajamskom forumu o izdavaštvu i saradnji zajedno s generalnim direktorom grupacije *Tijan Haimingom*.

Bajac je učestvovao na štandu Ministarstva kulture Republike Srbije (prvo učešće Srbije) u razgovoru s predstavnicima kineske Državne administracije za štampu, izdavaštvo, radio, film i TV koji su posetili srpski štand uz pratnju članova ambasade Srbije u Peking. Rusko izdanje romana *Hamam Balkanija* očekuje se do kraja oktobra ove godine.

Danas

U ovom broju

Hans Magnus Enzensberger: *U Jerusalimu*

B.S. Jakobson: *Priča o izgradnji Kule*

Bela Hamvaš: *Ništavnost našeg života*

Jovica Aćin: *Kafkina pisma*

Franc Kafka: *Poslednja pisma*

Branislav Živanović: *Dijalog sa vremenom*

Marija Šimoković: *lament za sarajevo*

Jovan Nikolaidis: *Jel Sarajevo gdje je nekad bilo?*

Mira N. Matarić: *Pisanje kao oslobađanje*

Roman *Hamam Balkanija* predstavljen u Pekingu

Prvom integralno štampanom izdanju
Sarajevske hagade
žiri Muzeja Izrael dodelio je prvu nagradu
za najbolje priređenu knjigu u 1984.
godini na međunarodnom
Sajmu knjiga u Jerusalimu

www.mansarda.rs

"Nisu sve knjige opasne, opasna je samo jedna" (Danilo Kiš)

Stranice posvećene Jevrejima bivše
Jugoslavije

<http://elmundosefarad.wikidot.com>

Ne zaboravite da otvorite

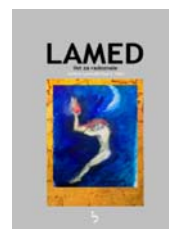
www.makabijada.com

Istraživački i dokumentacijski centar

www.cendo.hr

Časopis za književnost Balkana
čiji je jedini kriterij estetski

www.balkan-sehara.com

Lamed

List za radoznale

Redakcija - *Ivan L Ninić*

Adresa: Shlomo Hamelech 6/21

42268 Netanya, Israel

Telefon: +972 9 882 61 14

e-mail: ivan.ninic667@gmail.com